RITA MILIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

DĖL BENDRINĖS KALBOS NORMŲ SAMPRATOS MOKYKLOJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, bendrinės kalbos normos, kalbos etalonas, kalbos mokymas.

ĮVADINĖS PASTABOS

Ne vienus metus viešumoje vykstančios – peržengusios mokyklų ir jas kuruojančių valdžios įstaigų sienas – diskusijos dėl mokinių raštingumo verčia ne tik ieškoti šio reiškinio priežasčių, bet ir plačiau pažvelgti į lietuvių kalbos mokymo padėtį mokykloje. Kokiõs lietuvių kalbos ir kaip mokoma, kokia bendrinės kalbos ir jos normų samprata mokiniams diegiama? Kaip apibūdinamos ir kaip koreguojamos nenorminės mokinių kalbos apraiškos?

Tai klausimai, kurie negali būti vieną kartą galutinai atsakomi ir nejudinami dešimtmečiais, nes su besikeičiančia kalbine bendruomene kinta ir pati lietuvių kalba, ir bendrinės kalbos normų kodifikacija. Vėl iš naujo juos svarstyti skatina Lietuvių kalbos institute nuo 2015 m. Bendrinės kalbos tyrimų centre įkurtos Mokyklinės lituanistikos grupės pradėta gvildenti mokymo procese funkcionuojančios lietuvių kalbos problematika. Tyrimai atliekami dviem kryptimis. Viena kryptis – mokinių vartojama mokyklinė rašytinė kalba, jos būklė; kita – bendrinės lietuvių kalbos bei jos normų samprata ir jos diegimas mokymo procese. Antrosios krypties potemei svarbu dalykinis pagrindas, kuriuo mokytojai remiasi vertindami mokyklinę rašytinę ir sakytinę kalbą.

Kodėl mokinių kalbos vertinimas yra svarbu? Mokant kalbos daugiausia dėmesio turi būti skiriama norminei kalbai ir jos sistemai perprasti (žr. Miliūnaitė 2008: 151–169), taip pat kalbos raiškos priemonėms gausinti ir išmokyti jas vartoti pagal reikiamą situaciją, kontekstą, stilių. Bet be mokinių kalbos vertinimo išsiversti taip pat neįmanoma, nes mokomasi ir iš mokytojų nurodomų klaidų, stengiantis jų vengti. Kitaip tariant, bendrinės kalbos mokomasi tiek perimant jos normas, tiek atmetant tai, kas yra ne norma. Vertinamasis aspektas tampa ypač svarbus taisant privalomus baigiamuosius rašytinius egzaminų darbus. Nuo to, kas taisoma, kokių klaidų randama rašiniuose, priklauso mokinio darbo įvertinimas, o jis turi įtakos renkantis tolesnį gyvenimo kelią baigus mokyklą.

Pãskata imtis nagrinėti vertinamojoje mokymo proceso grandyje taikomą normų sampratą tapo Nacionalinio egzaminų centro (toliau – NEC) užsakymu 2014 m. rudenį Lietuvių kalbos institute atlikta tų pačių metų lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio ir mokyklinio brandos

egzamino dokumentų, susijusių su kalba, ekspertizė[1]. Joje, be kitų dalykų, buvo iškelta hipotezė, kad menkstantis bendrasis raštingumas mokykloje ir negerėjantys egzamino rezultatai gali būti susiję ne tik su prastėjančiomis mokinių žiniomis, taip pat mokymo turinio, metodikos bei mokymo priemonių neatitiktimi dabarties poreikiams, bet iš dalies ir su vertinimo grandimi, – ypač su kalbos taisyklingumo bei stiliaus vertinimo sistemos ir vertintojų kvalifikacijos trūkumais. Kaip tik nagrinėjant su šiuo egzaminu susijusius dokumentus, metodinę medžiagą, kuria remiasi vertintojai, kilo svarbiausias klausimas: kókia bendrinės kalbos normų, taip pat stiliaus trūkumų samprata vadovaujamasi mokykloje tiek mokant mokinius lietuvių kalbos, tiek vertinant jų pačių kalbą?

Panašių minčių dėl mokyklos rašto darbų vertinimo galima rasti ir žiniasklaidoje. Pavyzdžiui, tais pačiais 2014 m. paskelbta Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų asociacijos pirmininko pavaduotojos mokytojos ekspertės Reginos Dilienės nuomonė[2]:

> Pasak R. Dilienės, pateikti aiškų atsakymą, ar lengva, ar sunku 36 balus surinkti lietuvių kalbos ir literatūros valstybiniame brandos egzamine, nėra paprasta. „Sunkumų kelia lietuvių kalbos ir literatūros egzamino vertinimas. Paprastai mes sakome, kad jis toks subjektyvus ir netvarkingas, kad bendras įvertinimas 50 proc. priklauso nuo mokinio, 50 proc. nuo vertintojo.

Reikia turėti galvoje vertintojų darbo sudėtingumą. Pagal Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino užduoties vertinimo kriterijus (VK 2013[3]) vertinamas literatūrinio arba samprotaujamojo rašinio turinys, kalbos taisyklingumas (gramatika ir leksika, rašyba, skyryba), taip pat teksto raiška ir formalusis vientisumas (teksto raiška, stilius, logika ir formalioji teksto struktūra). Taigi vertintojai turi gerai išmanyti ir literatūrą, ir bendrinės lietuvių kalbos normas, ir stilistiką.

Straipsnio tikslas – panagrinėti, kokiu dalykiniu pagrindu remiantis vertinamas lietuvių kalbos taisyklingumas valstybinio lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino (toliau – VBE) rašto darbuose, ir nustatyti, kokia bendrinės kalbos normų samprata susiklosčiusi vienoje iš lietuvių kalbos mokymo dalių – vertinimo procese. Remiantis atliktos VBE darbų vertintojų apklausos duomenimis, šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) išsiaiškinti, kokiais šaltiniais remiasi vertintojai, atpažindami normos pažeidimus; 2) išnagrinėti, kokių sunkumų kyla vertintojams, taisant rašinių kalbą ir stilių; 3) nustatyti, kaip vertintojai suvokia taisyklingos kalbos etaloną, kuriuo remiasi vertindami VBE darbus.

Pabrėžtina, kad straipsniu niekaip nesiekiama sumenkinti mokytojų lituanistų darbo ar juolab griauti jų autoritetą. Mokinių kalbos vertinimo sistemos tyrimas ir jo rezultatai turi padėti išsiaiškinti esamą padėtį, kad prireikus būtų galima ieškoti ją tobulinančių sprendimų.

---

1 2014 m. lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio ir mokyklinio brandos egzamino ekspertizė. Dalis, skirta lietuvių kalbos aspektams. Prieiga internete: http://www.nec.lt/failai/4754_2014_LKL_BE_ekspertize_LKI_dalis_isvados_nepr.pdf. Vilnius, 2014 (žiūrėta 2015 10 28).

2 Rūta Pukenė. Naujų mokslo metų pokyčiai: gudrus planas ar dvigubi standartai. *delfi.lt*, 2015 08 24. Prieiga internete: http://www.delfi.lt/news/daily/education/nauju-mokslo-metu-pokyciai-gudrus-planas-ar-dvigubi-standartai.d?id=68791172 (žiūrėta 2015 08 24).

3 Straipsnyje remiamasi tomis švietimo sistemos dokumentų redakcijomis, kurios galiojo tada, kai buvo atliekasas toliau straipsnyje aprašomas tyrimas, nors vėliau kai kurie dokumentai buvo atnaujinami.

1. BENDRINĖS KALBOS NORMOS IR TAISYKLINGOS KALBOS ETALONAS

Remiantis normos (plačiąja prasme) kaip socialinio reiškinio samprata, į kalbos normas žiūrima kaip į kalbinėje bendruomenėje per laiką susiklosčiusį visuotinai pripažįstamą reguliariai pasikartojantį ir kartu kintantį kalbinį elgesį, įpročius ir taisykles (plg. Takahashi 2004: 172–179, Pupkis 2005: 88–93, Kauhanen 2006: 34).

Kalbos norma kaip apibendrinamoji sąvoka susideda iš normos turinio, kurį įtvirtina normos reguliarumas, normos pobūdžio, kurį lemia tai, ar norma yra privaloma, ar laisvai pasirenkama, ir normos skleidėjų (Bartsch 1985: 23).

Bendrinės kalbos normos – įvairiomis atmainomis kalbinėje bendruomenėje funkcionuojančių kalbos normų dalis. Jos reguliuojamos sąmoningai ir kodifikuojamos, turint tikslą palaikyti bendrą visai daugiasluoksnei bendruomenei kalbinį standartą. Kalbinį bendruomenės elgesį (kalbinę praktiką) kodifikacija gali reguliuoti dvejopai:

1) jeigu bendruomenė priima normą ir ją vartoja be išorinio spaudimo, kaip kalbinio elgesio ir jo korekcijų orientyrą, ta norma egzistuoja kaip realioji norma;

2) jeigu kalbinei bendruomenei norma primetama tik iš išorės, darant spaudimą, tai bendruomenei ji egzistuoja tik kaip nurodymai (preskripcija).

Jeigu žvelgsime iš kalbinei bendruomenei priklausančio individo pozicijų, kalbos normoms funkcionuoti svarbi kalbinė sąmonė (plg. Giltrow 2003: 363–392). Ji leidžia išlaikyti kalbos įpročių stabilumą susidūrus su naujais kalbos faktais, nors pati nėra nekintanti. Kalbos etalonas – individo kalbinės sąmonės suformuota samprata apie siektinąsias kalbos normas.

Mokymo procese gana ryškus preskriptyvusis normos pobūdis, nes diegiamos bendrinės kalbos normos ne visada atitinka mokinių kalbinius įpročius, kuriuos formuoja kitàs kalbos atmainas kultivuojanti kalbinė aplinka[4]. Pagrindiniai bendrinės kalbos normų skleidėjai mokykloje yra mokytojai lituanistai, todėl svarbi pačių mokytojų kalbinė patirtis, jų bendrinės kalbos mokėjimo lygis ir jų kalbinės sąmonės suformuotas kalbos etalonas, kuriuo matuodami jie vertina mokinių kalbą.

Taigi straipsnyje nagrinėjama mokinių kalbai vertinti taikoma bendrinės kalbos normų samprata, atsižvelgiant į tris šios normos aspektus – normos turinį (kokius reiškinius apima mokykloje diegiamos bendrinės kalbos normos ir kokie jų šaltiniai?), normos pobūdį (kokie mokinių kalbos reiškiniai mokykloje patenka į preskripcijos lauką?) ir normos skleidėjus (kaip vertintojai suvokia bendrinės kalbos normas?).

2. TYRIMO DUOMENYS IR METODIKA

2015 m. balandį atlikta Lietuvių kalbos ir literatūros egzamino baigiamųjų darbų vertintojų, kurie buvo pakviesti dalyvauti 2015 m. vertinimuose, apklausa[5]. Taigi renkant, apdorojant

[4] Atskiras, ne mažiau svarbus, bet šiame straipsnyje beveik nenagrinėjamas klausimas – kaip mokykloje sprendžiama bendrinės kalbos normų variantiškumo problema.

[5] Straipsnio autorė dėkoja NEC, paraginusiam vertintojus dalyvauti apklausoje, o apklaustiesiems vertintojams – už atvirus ir informatyvius atsakymus.

ir sisteminant duomenis buvo naudojamas anketinis, eksperimentinis, kiekybinės bei kokybinės analizės ir analitinis metodai.

Apklausoje, kuri buvo anoniminė, dalyvavo (anketas į internetinę apklausų sistemą atsiuntė) 205 VBE darbų vertintojai iš 400[6]. Apie save vertintojai nurodė tokius duomenis:

- pedagoginio darbo stažą (trys apylygės grupės: daugiau kaip 30 metų, 21–30 metų, 11–20 metų; 1–5 metų stažą turinčių mokytojų tik 0,5 proc.);
- turimą kvalifikaciją (beveik 70 proc. sudaro mokytojai metodininkai, beveik po lygiai vyresniųjų mokytojų ir mokytojų ekspertų);
- VBE vertinimo patirtį (trys apylygės grupės: 2–4 metai, 5–8 metai, 9 ir daugiau metų; pirmą kartą užsiregistravusių – 1 proc.);
- mokyklos, kurioje dirba, tipą (81 proc. gimnazijų, apie 12 proc. vidurinių mokyklų, apie 3 proc. pagrindinių mokyklų, 2,5 proc. profesinių mokyklų, 0,5 proc. progimnazijų).

Straipsnyje nagrinėjamai problematikai šie duomenys nėra itin reikšmingi, bet svarbu, kad tai gana vientisa tikslinė grupė, vienijama konkrečios profesinės veiklos ir NEC atrinkta kaip galinti geriausiai atlikti VBE darbų vertinimą.

Apklausoje vertintojams buvo pateikta 14 klausimų: dalis jų buvo uždarieji (jų atsakymai sistemoje *apklausa.lt* pavaizduojami grafiškai), tačiau beveik prie visų uždarųjų klausimų buvo prašyta parašyti ir platesnių komentarų. Tų komentarų buvo įvairių, ne visada tiesiogiai susijusių su konkrečiu klausimu, bet didžioji tokių atsakymų dalis apie vertinimo procesą teikia papildomos informacijos, kurios nebūtų buvę galima išgauti uždaraisiais klausimais. Straipsnyje nagrinėjant atsakymus ir pateikiant apklausos rezultatus, dalį vertintojams kylančių sunkumų kaip tik pavyko nustatyti tokiu būdu, todėl juos aptariant, konkretūs apklausos klausimai neminimi.

Kadangi apklausoje programiškai nebuvo nustatytas reikalavimas nepalikti nė vieno neatsakyto klausimo, statistinėse lentelėse matyti tik atsakiusiųjų į klausimus skaičius ir nuo jo, o ne nuo viso dalyvavusių apklausoje vertintojų skaičiaus sistemoje *apklausa.lt* suskaičiuoti procentai.

3. ŠALTINIAI, KURIAIS NAUDOJASI VBE DARBŲ VERTINTOJAI

Vertintojų turimai bendrinės kalbos normų sampratai formuotis ir bendrinės kalbos normų etalonui susidaryti nemažai reikšmės turi tie normų šaltiniai, kuriais remdamiesi vertintojai įtvirtina savo pačių kalbinius įgūdžius ir tikrinasi tais įgūdžiais suabejoję.

Turint tai galvoje, vertintojų buvo klausiama, kokiais norminamaisiais ir kalbos klaidų taisymo šaltiniais jie remiasi vertindami VBE darbų kalbos taisyklingumą. Buvo pateikti septyni galimi šaltiniai, taip pat prašyta nurodyti ir kitus šaltinius, jei tokių prireikia. Atsakymų statistika matyti 1-oje lentelėje.

[6] NEC duomenimis, 2014 m. VBE darbų vertintojų buvo 800, o 2015 m. jų sumažinta perpus, atrenkant pačius kvalifikuočiausius, ir dvigubai pailgintas vertinimo laikas.

1 LENTELĖ. Pagrindiniai norminamieji ir kalbos klaidų taisymo šaltiniai, kuriais remiasi VBE darbų vertintojai

ŠALTINIAI	visada	dažnai	kartais	nesinaudoju
Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašas (skelbiamas NEC tinklalapyje: http://www.nec.lt/failai/5029_Baig_d_vertinimo_aprasas_15.pdf)	150 (75.4%)	39 (19.6%)	10 (5.0%)	0 (0.0%)
„Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“	106 (52.5%)	53 (26.2%)	43 (21.3%)	0 (0.0%)
„Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba“ (1992)	40 (22.6%)	45 (25.4%)	67 (37.9%)	25 (14.1%)
Privalomosios skyrybos taisyklės	100 (50.5%)	58 (29.3%)	40 (20.2%)	0 (0.0%)
„Kalbos patarimų“ knygelės	22 (12.2%)	51 (28.3%)	89 (49.4%)	18 (10.0%)
„Tarptautinių žodžių žodynas“	37 (19.8%)	50 (26.7%)	97 (51.9%)	3 (1.6%)
Savo pasirengtas ruošinys	22 (14.4%)	29 (19.0%)	58 (37.9%)	44 (28.8%)
Kiti šaltiniai	11 (8.7%)	21 (16.7%)	55 (43.7%)	39 (31.0%)

Lentelė automatiškai sukurta internetinėje apklausų rengimo sistemoje *apklausa.lt*. Duomenys, rodantys ryškiausius polinkius, pabraukti straipsnio autorės.

Pats svarbiausias vertintojų šaltinis – Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašas, kuris tik nuo 2015 m. viešai paskelbtas NEC interneto svetainėje (Aprašas 2015). Visada juo naudojasi du trečdaliai vertintojų, o į jį neatsižvelgiančių visai nebuvo. Antras pagal svarbą – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: juo visada remiasi kiek daugiau kaip pusė vertintojų, o iš viso nesinaudojančių nėra. Tai suprantama, nes šis žodynas (paskutinį kartą septintuoju leidimu kiek atnaujintas 2013 m., labiausiai orientuojantis į mokyklų poreikius), nors ir darosi vis trūktinesnis (turi per laiką atsiradusių kodifikacijos spragų), tebėra vienintelis tokios apimties kodifikuotų bendrinės kalbos žodžių, jų reikšmių, rašybos, kirčiavimo normų šaltinis[7]. Taip pat pusė vertintojų visada, o visi kiti dažnai arba kartais naudojasi Privalomosiomis skyrybos taisyklėmis, kurios greta Pasirenkamųjų skyrybos taisyklių yra svarbus skyrybos taisyklių šaltinis. 90 proc. vertintojų naudojasi *Kalbos patarimų* knygelėmis, nors jos nėra specialiai pritaikytos mokyklos reikalams, ir mokytojai lituanistai sau aktualią informaciją turi gerokai atsirinkti. Šis veikalas (ypač jo pereinamieji vertinimo laipsniai „toleruotina“ (šalutinis normos variantas) ir „vengtina“) rodo dabartinės vartosenos polinkius ir nuosekliam ilgesnio laikotarpio kodifikacijos procesui reikalingą normų raidos kryptį, o mokykloje normos samprata, regis, turėtų būti statiškesnė, konkretesnė. Du trečdaliai vertintojų dažniau ar rečiau naudojasi savo pasirengtu ruošiniu, o tai rodytų, kad esamų šaltinių nepakanka arba jie nėra visada patikimi.

Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašą (toliau – Aprašas), kaip pagrindinį vertintojų šaltinį, verta panagrinėti išsamiau, nes apklausoje vertintojai dėl jo pateikė įvairių nuomonių ir pastabų. Iš to, kaip vertintojai žiūri į dalykinį Aprašo turinį, galima spręsti, kokią mokykloje taikytiną dabartinės bendrinės kalbos normų sampratą jie patys turi susidarę.

3.1. Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašas

Bendro dokumento, kuriuo būtų galima sutartinai remtis taisant VBE darbus, poreikį vertintojai gerai supranta, todėl patys bene nuo 2013 m. tokį aprašą parengė ir juo pradėjo nau-

[7] Naujas norminamasis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* dar redaguojamas, svarstomas Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje (toliau – VLKK) ir tik nuo 2014 m. atskiromis raidėmis pradėtas skelbti internete. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), G. Naktinienė, R. Petrokienė ir kt. Prieiga internete: http://bkz.lki.lt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014–2015.

dotis. 2014 m. vasarį, rengiantis tų metų VBE vertinimui, Aprašas jo rengėjų iniciatyva buvo aptartas VLKK[8].

Į Aprašą sudėti žodyno ir gramatikos klaidomis VBE darbuose laikomi atvejai. Jie suskirstyti į smulkesnes žodyno, morfologijos, sintaksės dalis ir skyrius[9]. Iš įvadinės Aprašo dalies ir jo pabaigoje pateikiamų šaltinių matyti, kad jį sudarant remtasi:

1) Didžiųjų kalbos klaidų sąrašu[10],

2) Švietimo ir mokslo ministerijos aprobuotais vadovėliais (40-ies vadovėlių sąraše seniausias siekia 1997 m., naujausias – 2011 m.) – iš jų imti tie atvejai, kurių vertinimas neprieštarauja *Kalbos patarimų* leidinyje pateiktų kalbos reiškinių vertinimui.

Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas sudėtas į minėtų Aprašo dalių skyrius, o žodžių reikšmių klaidų (semantizmų) sąrašas[11] pridėtas Aprašo pabaigoje atskiru priedu.

Taigi Aprašas apima tik dalį pagal kalbos taisyklingumo kriterijų vertinamų kalbos reiškinių. Vertindami rašybą ir skyrybą, vertintojai turi remtis VLKK patvirtintomis Privalomosios ir Pasirenkamosios skyrybos taisyklėmis ir norminio leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* „Rašybos“ dalimi (1992). VBE darbų kalbos raiška, kaip pažymėta Aprašo įvade, vertinama pagal metodinį leidinį *Stiliaus kultūra*[12].

Svarstydami Aprašą VLKK kalbos specialistai įvertino didelį jo rengėjų atliktą darbą ir pažymėjo, kad tokio pobūdžio dokumentas reikalingas ir sudaro prielaidas vienodai vertinti tuos pačius kalbos reiškinius VBE darbuose. Tačiau kartu buvo iškelta ir įvairių Aprašo trūkumų. Iš jų svarbiausias tas, kad duomenys Aprašui buvo surinkti iš gerokai senstelėjusių šaltinių, kurių dalis apskritai nepritaikyta mokyklos reikalams ir buvo parengta atsižvelgiant į kitų bendrinės kalbos vartojimo sričių – žiniasklaidos, administracinės kalbos, grožinės literatūros vertėjų bei redaktorių ir kt. poreikius. Todėl į Aprašą pateko nemažai dabartinei mokinių kartai jau visai nebeaktualių kalbos reiškinių, kurių tuo labiau nepasitaiko mokinių rašto darbuose. Ir, priešingai, Apraše nėra bendrinei kalbai netinkamų naujausių vartosenos reiškinių, kuriems užkirsti kelią kaip tik būtų vieta mokykloje. Diskutuojant apie panašaus pobūdžio aprašų sudarymo principus, pabrėžta tai, kad jie turėtų būti sudaromi remiantis nuolatiniais mokinių kalbos tyrimais. Paaiškėjo ir tai, kad tokių nuoseklių tyrimų Lietuvoje apskritai nėra.

Taigi 2014 m. pradžioje VLKK beliko konstatuoti, kad tokių trūkumų per trumpą laiką nebūtų įmanoma pašalinti, juolab neatlikus jokių tyrimų, ir kad pateiktas Aprašas gali būti tik laikinas dokumentas, kol būtų parengtas naujas, atitinkantis šiandieninės mokyklos reikmes. Tad VLKK apsiribota Apraše pateiktų duomenų peržiūra ir siūlymais, kaip patikslinti

[8] Straipsnio autorė taip pat dalyvavo šiame aptarime. Daugiau informacijos žr.: http://vlkk.lt/lit/105384 (žiūrėta 2015 10 29).

[9] Aprašo dalių suskirstymas kelia abejonių dėl nevienodo pagrindo ir nenuoseklumo, tačiau jį aptariant VLKK nebuvo prasmės siūlyti rengėjams tas klaidas perklasifikuoti. Suprastas būtinumas spėti jį aptvarkyti iki 2014 m. vertintojų mokymų. Pažymėta, kad Aprašas skiriamas ne mokymo procesui (tai parašyta ir įvade: „Aprašas nėra skirtas naudoti kaip ugdymo priemonė“), o tik vertintojų poreikiams.

[10] Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas patvirtintas VLKK nutarimu dar 1997 m. ir ilgą laiką buvo nekoreguotas. 2014 m. sausio 30 d. nutarimu Nr. N-3 (152) du dalies „Žodyno klaidos“ skyriai – 1.1. „Neteiktinos svetimybės ir jų dariniai“ ir 1.2. „Nevartotinos naujosios svetimybės“ – iš šio sąrašo išbraukti. Į juos įtraukti skoliniai ir toliau laikomi kalbos klaidomis, tik netekusiomis didžiųjų klaidų statuso. Plačiau apie Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo sudarymą, pakeitimus ir taikymą žr.: *Gimtoji kalba*, 2014, nr. 2, p. 18–26.

[11] Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo žodžių reikšmių dalis buvo parengta nepakankamai profesionaliai, nes čia pateko ir tokių kalbos normų pažeidimų, kurių esmė – ne iškraipyta žodžio reikšmė, o netinkama žodžio sandara (atsiradusi dėl vertimo padėmeniui) ir kt.

[12] Minėtoje NEC užsakytoje ekspertizėje buvo pažymėta, kad 2014 m. pateikti dokumentai, skirti vertinti baigiamųjų darbų stiliui, laikytini ne metodine medžiaga ir juolab ne metodiniu leidiniu, o tik jų užuomazgomis.

kai kurias formuluotes, apibūdinančias taisomus kalbos reiškinius. Taip pat nurodyta, kokių konkrečių kalbos reiškinių vertinimą ar taisymų pavyzdžius ir atitikmenis reikėtų tikslinti ar ko apskritai tame Apraše atsisakyti, atsižvelgiant į naujausius VLKK nutarimus ir rekomendacijas[13].

Apklausoje dalyvavę vertintojai jau turėjo 2015 m. Aprašo variantą, bet jis iš esmės nesiskyrė nuo 2014 m. svarstytojo VLKK. Papildytas tik įvadas, kuriame pažymėta, kad „iš „Kalbos patarimų" į jį įtraukti tik tie atvejai, kurių vertinimas visiškai aiškus, kurie nekelia abejonių ir apie kuriuos kalbėta mokant".

Minėtus trūkumus (ir dar daugiau) nurodė ir nemaža dalis apklausoje dalyvavusių vertintojų.

3.1.1. Nuomonės dėl Aprašo paskirties ir reikalingumo. Apklausoje domėtasi, kaip vertintojai suvokia Aprašo paskirtį tiek vertinimo, tiek platesniame mokymo procese.

Į klausimą „Ar vertinant brandos rašinius reikalingas vienas bendras kalbos taisymų aprašas (įtraukiant ir stiliaus trūkumus)?" teigiamai atsakė 94,1 proc. apklaustųjų vertintojų, taigi jų nuomonė dėl Aprašo reikalingumo aiški. Vertintojai pažymėjo, kad toks dokumentas padėtų išspręsti daugelį jiems kylančių problemų:

1) būtų suvienodinti skirtingų šaltinių duomenys ir tai vertintojams sutaupytų laiko (*daug normintojų ir vadovėlių autorių, o aiškios kalbos normų sistemos mokykloms nėra; informacijos ieškoma įvairiuose šaltiniuose, taip pat tariamasi tarpusavyje, tai atima laiko; kartais šaltiniai pateikia skirtingą informaciją; Toks aprašas palengvintų darbą, būtų patogiau, taupytume laiką*[14]);

2) būtų suvienodintas vertinimas ir pagerėtų darbų taisymo kokybė (*bendras kalbos taisymų aprašas padėtų suvienodinti vertinimo suvokimą; Reikia kiek įmanoma standartizuoti vertinimą*);

3) būtų suvienodintas klaidų žymėjimas (*Skiriasi žymėjimai – kažkas tą klaidą žymi kaip stiliaus trūkumą (st), kažkas – gr, pvz., vartojant jungtuką „kuomet", žodį „pilnas" („Gyvenimas pilnas pavyzdžių"*[15]*) ir pan.*);

4) informacija būtų atnaujinta (*kai kuriuose leidiniuose informacija pasenusi, pvz., žodžių „nuosmukis", „ty(į)sta)" rašyba, iš gramatikos – žodžiai „vardan", „taipogi" vienuose šaltiniuose leidžiami vartoti, o vlkk.lt – jau nebe ir pan.*);

5) būtų pagrindas vienodai vertinti gimtakalbių ir kitakalbių darbus (*Suvienodinus gimtosios kalbos ir tautinių mažumų egzaminą, tai būtina, nes klaidos buvo žymimos skirtingai*);

6) sumažėtų painiavos dėl stiliaus trūkumų sampratos (*stiliaus trūkumų aprašo reikia labiausiai; Ypač svarbu visiems mokytojams suvienodinti stiliaus klaidos sampratą, nes būtent čia daugiausia nesutapimų*);

7) sumažėtų subjektyvusis vertintojų veiksnys, susijęs su paskirais tarpusavio susitarimais, vertintojų kaita ir su skirtingu mokytojų dalykiniu pasirengimu (*kai kurie vertinimai paremti „susitarimais"; tai gerai, bet subjektyvu gali būti, to nežino kiti mokytojai, ypač ne vertintojai*; *Seminarų praktiniuose užsiėmimuose pastebiu, kad labai skiriasi lituanistų dalykinė kompetencija,*

[13] Pavyzdžiui, VLKK nariai, dalyvavę Aprašo svarstyme, sutartinai siūlė išbraukti iš jo jungtuką *kuomet* šalutiniams laiko sakiniams jungti – kaip tarminį, t. y. ne tokį, už kurio pavartojimą mokiniams turėtų būti mažinamas pažymys; nuo 2014 m. šio atvejo Apraše ir neliko.

[14] Čia ir toliau apklausos dalyvių atsakymų citatos pateikiamos pasviruoju šriftu; skirtingų vertintojų citatos atskirtos kabliataškiais. Viena kita atsakymuose pasitaikiusi kalbos klaida, pavyzdžiui, ne vienur ne savo reikšme pavartotas būdvardis *vieningas, -a* (*vieningas vertinimas, vieninga klaidų vertinimo sistema, vieningas aprašas*), ne savo reikšme vartojamas įvardis *kažkas*, nenorminis įnagininkas (*buvau šokiruota ekspertų vertinimu*), netaisyta.

[15] Sakinyje *Gyvenimas pilnas pavyzdžių* įžiūrėti kalbos ar stiliaus klaidą galima tik praradus kalbos jausmą. Būdvardis *pilnas* čia vartojamas normine reikšme „turintis ko daug".

todėl bendras kalbos taisymų aprašas padėtų suvienodinti vertinimo suvokimą; Vertintojų daug, jie skirtingose vietose (ne viena kompaktiška pastovi grupė), tad vienas bendras aprašas būtinas);

8) būtų bendras dalykinis vertinimo pagrindas – bendra normų samprata (*Jeigu turėsime bendrą kalbos taisymų aprašą, galėsime tikėtis, kad bus laikomasi bendros normų bei klaidų sampratos vertinant mokinių brandos egzaminų darbus*).

Pastarasis, 8-as, punktas – pats svarbiausias. Neturint vieno susitarto pagrindo, vertintojams ir kyla nemažai problemų. Dabartinis Aprašas sudaro geras prielaidas tokio susitarimo siekti, bet dėl savo trūkumų ne visai atitinka vertintojų poreikius ir lūkesčius.

Abejojančių bendro vertintojams skirto aprašo reikalingumu buvo vos vienas kitas (*Mokytojas dirbdamas naudojasi įvairiais šaltiniais. Jeigu kyla abejonių vertinant egzamino darbą, tie šaltiniai turi būti prieinami. Aprašas negali apimti visų kalbos klaidų, kita vertus, ar tikslinga priminti, kad „baranka“ nevartotinas žodis?*).

Į kitą panašų apklausos klausimą, ar vieno bendro aprašo reikia ne tik egzamino darbų vertintojams, bet ir visam kalbos ugdymo procesui mokykloje, teigiamai atsakė 90,7 proc. vertintojų. Jų manymu, toks dar plačiau naudojamas aprašas turėtų ir daugiau teigiamybių:

1) suvienodėtų vertintojų ir kitų mokytojų, nedalyvaujančių vertinimo procese, turima informacija, o tai būtina, kad visas mokymo procesas būtų nuoseklus (*Neturint bendro kalbos taisymų aprašo, kiekviena lietuvių kalbos mokytoja vertina skirtingai; nevienodai mokytojai žymi klaidas, o jei dar netaiso VBE, tai apie vertinimo susitarimus nieko ir nesužino; mokytojams nekiltų nesusipratimų, ne visi dirba VBE vertintojais; Visi lituanistai turi turėti vieną bendrą taisymų aprašą, nes yra daug vadovėlių, kuriuose tie patys dalykai gali būti skirtingai suprantami ir interpretuojami; Mokytojai įprastų taisyti pagal vieną bendrą kalbos taisymų aprašą, todėl mažiau nesusipratimų kiltų baigiamųjų darbų vertinime)*;

2) atsirastų tvirtesnė skirtingų mokymo grandžių sąveika ir būtų galima labiau pasitikėti egzaminų vertinimo objektyvumu (*Ne visose mokyklose patvirtinti vertinimo standartai, todėl ir vertinimas vis dar skiriasi; Ugdymo procese ir brandos rašinių kriterijai skiriasi. Todėl dažnai nutinka taip, kad vienų dalykų reikalaujame pamokų metu, o per egzaminą vertinami šiek tiek kiti dalykai; Vyresniųjų klasių vertinimai orientuoti į PUPP ir egzamino standartus, o 5–8 – kiek mokyklų, mokytojų, tiek ir aprašų... Vaikus reikia ruošti vienodai ir mokant dalyko, ir egzaminui, nes patirtis rodo, kad egzamino vertinimas skiriasi nuo dalyko reikalavimų; Norint, kad mokiniai nedarytų klaidų, rašydami BE rašinius, jie to turi mokytis ugdymo procese. Tai kam slėpti?*);

3) Aprašu galėtų naudotis mokiniai, jų tėvai ir kitų dalykų mokytojai, o tai turėtų teigiamą poveikį ne tik mokinių kalbos mokėjimo kokybei, bet ir visai kalbinei aplinkai (*Mokiniai galėtų žinoti, kodėl mokytojas vertindamas žymi klaidas; sąmoningai mąstantys mokiniai, susipažinę su bendru kalbos taisymų aprašu, jį turėdami galės kaskart išsiaiškinti daromas klaidas, mokytis rašyti be klaidų; mokytojui tai būtų didelė parama, nereikėtų kaskart keliose vietose ieškoti ir įrodyti mokiniams, kur jie klysta; Būtų labai naudinga tiek mokytojui, tiek mokiniui, tiek tėvams; Mokyklai labai reikalingas mokomųjų dalykų specifinę kalbą reglamentuojantis dokumentas, ypač dėl naujųjų terminų ir plintančių germanizmų. Be to, ne visi dalykų mokytojai perprato naująją skyrybą*);

4) Aprašo informacija, jeigu ji būtų atnaujinama, atsvertų senstelėjusių vadovėlių trūkumus (*Tokio aprašo reikėtų ir mokyklose. Juk kasmet atsiranda atvejų, kai klaidomis nebelaikome tai, kas buvo taisoma; Mokyklose vadovėliai nėra patys naujausi. Normos kinta*).

Keli vertintojai pažymėjo ir tai, kad tarp egzaminų ir ugdymo proceso esama skirtumų (*mokomajame procese turėtų būti vertinama griežčiau; mokytojai patys kuria kai kurių klasių koncentrų*

vertinimo normas, nes vienų bendrų visoms mokykloms tiesiog nėra, pvz., kaip mokymo procese taisomi ir vertinami darbai 5-8 klasėse?). Kiek Aprašą, jeigu jis būtų tobulinamas ir pildomas, galima pritaikyti visam mokymo procesui, turi būti atskirai diskutuojama.

3.1.2. Aprašo turinys. Turint galvoje senstelėjusį kai kurių į Aprašą įtrauktų, ypač leksikos reiškinių pobūdį, vertintojų buvo klausiama, kokias klaidas iš esamo Aprašo jie siūlytų išbraukti ir kuo Aprašą papildyti.

Maždaug pusė vertintojų mano, kad *aprašas yra gerai apgalvotas ir išgrynintas, išsamus, jame nurodyti kalbos reiškiniai tikrai pažeidžia kalbos normas; jame nėra klaidų, kurios būtų diskutuotinos*, todėl nesą reikalo jame ką nors keisti ir braukti.

Atsakydami į klausimą, kuo reikėtų Aprašą papildyti, vertintojai taip pat pasidalijo bemaž per pusę: vieni pateikė įvairių siūlymų, kiti klausė: *Kam dar padauginti klaidų?* ir teigė, kad *aprašas pakankamai išsamus, apgalvotas, nereikia perkrauti; klaidos nuolat įvairuoja, tad visų nesurašysi; Mokinių kalboje daug slengo žodžių, įvairių angliškų kompiuterinių terminų. Bet juos mes visada taisome [...]. Nemanau, kad jais reikėtų papildyti vertinimo aprašą. Ir taip aišku.*

Buvo ir grupelė nuomonių, kad Aprašo turiniu turi užsiimti kalbininkai – jie turėtų spręsti, kas laikytina klaidomis, o kas ne.

Tie vertintojai, kurie manė, kad reikia keisti Aprašo turinį, pateikė įvairių pastabų (jos toliau sugrupuotos pagal kalbos lygmenis, dėl didelio duomenų kiekio atrinkti tik būdingesni atvejai). Kaip tik tos pastabos ir leidžia daugiausia spręsti, kokią dabartinės bendrinės kalbos normų sampratą mokytojai lituanistai norėtų diegti mokykloje ir kokius reiškinius mano esant už dabartinės bendrinės kalbos ribų ir aktualiosios mokinių vartosenos, o kur abejoja normų kodifikacijos pagrįstumu.

Leksika. Siūloma atsisakyti nemažos dalies Aprašo svetimybių ir žargonybių (*adijalas, apystova, baika, bajeris, baranka, bašliai, bonkė, broma, broniruoti, čikis, daboti, davai, džiaukas, folderis, mentas, parintis, pridubasinti, prikolas, popkornas, siemka, telikas, tūsintis ir kt.*), nes vienos iš jų esančios daugiausia iš rusų kalbos atėjusios ir jau nebeaktualios akivaizdžios klaidos, kurių mokiniai nedarantys[16], o kitų, ypač žargoninių, nors ir vartojama, nepasitaiko rašto darbuose. Tiesa, daroma išlyga, kad galbūt tokių klaidų gali daugiau būti tautinių mažumų mokinių kalboje.

Iš ne savo reikšme vartojamų žodžių vertintojams atrodo nebeaktualūs *abuojas, -a* ir *abuojumas*.

Tarp vertintojų atsakymų esama pavienių siūlymų nelaikyti klaidomis kai kurių semantizmų, kurių taisymo pagrindas esantis ne visai aiškus arba jie labai paplitę:

1) prieveiksmis *ypatingai* vietoj *ypač;*

2) būdvardžiai *tolimas, -a* ir *tolimesnis, -ė* (mokiniai juos painioja, nes jiems reiškia tą patį);

3) būdvardis *pastarasis, -oji* reikšme „jis, šis“, kai kalbama apie vieną objektą. Šio atvejo Apraše (2013–2015 m. variantuose) ir nėra, taisyta *Kalbos praktikos patarimuose* (1985); vienas vertintojas kaip tik siūlė šį atvejį į Aprašą įtraukti kaip pasitaikantį mokinių kalboje;

[16] Sovietinio laikotarpio rusybių „mokymo“ padarinius yra gerai nusakiusi žinoma tinklaraštininkė Ginta Gaivenytė: *Prisimenu, kad mokykloje dar mokėmės, jog negalima žiebtuvėlio vadint „zažigalka“ ar pėdkelnių „kolgotkėmis“. Nekenčiau tada kalbininkų, nes reikėdavo iškalti ilgiausius kalbos klaidų sąrašus. Kartais daugiau vargo būdavo išmokti klaidą, o ne jos atitaisymą. Bet taip aš, nemokėdama rusiškai, sužinojau, kad valas yra „žilka“.* (Ginta Gaivenytė. „Rispektas“ kalbininkams, „soriukas“, Užkalni. *lrytas.lt*, 2015 10 20. Prieiga internete: http://www.lrytas.lt/komentarai/rispektas-kalbininkams-soriukas-uzkalni.htm (žiūrėta 2015 10 20).

4) įterpinys *berods* reikšme „vadinasi, turbūt, atrodo“ (taip nurodyta Apraše), kuri per mažai besiskirianti nuo norminės reikšmės „tiesa, žinoma, tikrai, tiesą sakant“;

5) žodžiai *bendrai, aplamai*, kuriuos mokytojai ir mokiniai dažnai vartojantys kaip apibendrinamuosius žodžius vietoj „apskritai“ – siūloma juos tokiomis reikšmėmis įteisinti ir nebelaikyti klaidomis.

Šie reikšmės klaidų atvejai iš tiesų yra ribiniai, ir, norint įvertinti konkrečias jų apraiškas vartosenoje, reikia gerai išnagrinėti kontekstą, o tai mokiniams kai kada gali būti nelengva.

Taip pat kai kurie vertintojai mini išbrauktinus vertinius *obalsis, stovyla, įstatymdavystė*, kurie mokinių jau ne tik nevartojami, bet ir jiems nesuprantami. Ir priešingai, vertinys *įtakoti* tiek paplitęs, kad jį siūloma taisyti tik kasdienėje mokinių kalboje, bet nebausti už pavartojimą baigiamuosiuose darbuose. Abejojama, ar reikia taisyti junginį *laikas nuo laiko*, nes siūlomi jo atitikmenys *kartais, retkarčiais, kai kada* nesą visai adekvatūs.

Leksikos dalį Apraše siūloma papildyti *daugiau jaunimo vartojamais netaisyklingais žodžiais* ir tais Aprašo šaltiniuose neminimais atvejais, kurie šiandien dažni vartosenoje (*selfis* ir pan.), taip pat yra įtraukti į *Kalbos patarimus* ir skelbiami VLKK interneto svetainėje. Žodžių reikšmių klaidų sąrašą siūloma papildyti žodžiais *žmogiškumas* ir *žmoniškumas*, kurie nevienodai suprantami ir vartosenoje painiojami (plg.: *žmogiškas elgesys, žmoniškas skausmas*).

Žodžių sandara. (Šios klaidos Apraše sudėtos į dalį *Morfologija*.) Panašiai kaip į senąsias svetimybes vertintojai žiūri ir į perkeltus į Aprašą iš Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo senųjų skolintų priesagų *-avas, -yčia, -ka*, priešdėlio *da-* vedinius ir baigmenį *-erėja* turinčius skolinius kaip šiandien mokiniams nebeaktualius. Ne vienas vertintojas rašo: *Mokinių darbuose neteko matyti ir priesagų -arėja, -erėja, -(in)yčia vedinių (batarėja, galanterėja, galerėja, cukrinyčia, druskinyčia); jau neatsimenu, kad būčiau taisiusi kur nors „batarėja, galanterėja, galerėja, cukrinyčia“, bet gal regionuose tai aktualu?..*

Siūloma iš Aprašo išbraukti ir dabartinėje mokinių kalboje nepasitaikančius dūrinius, sudėtus į jį iš Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo (*vaiknamietis, vyrgydytojas*).

Vienas vertintojas abejoja, ar reikia laikyti klaida žodį *klasiokas*: *jei yra viliokas, -ė, ar negali būti klasiokas, -ė?* Apraše šis žodis pateiktas prie kitų neteiktinų priesagos *-iokas, -ė* vedinių (*grupiokas, kambariokas, kursiokas*)[17].

Galima būtų svarstyti, kiek senstelėjusių leksinių bei darybinių svetimybių ir žargonybių vis dėlto reikėtų palikti Apraše, jei jis būtų skiriamas visam mokymosi procesui ir padėtų reguliuoti ne tik rašytinę, bet ir viešąją sakytinę mokinių kalbą.

Morfologija. Mokiniams sunkumų kelia įvardžiuotinių formų vartojimas, jie, kai kurių vertintojų teigimu, ne visada suvokia išskiriamąją šių formų reikšmę sudėtiniuose terminuose, todėl siūloma šių formų vartojimo klaidų į Aprašą netraukti arba jas aiškiau apibrėžti.

Taip pat iš Aprašo siūloma išbraukti vyriškosios giminės daiktavardžių, reiškiančių profesijas, pareigas, mokslo laipsnius, vartojimą moterims apibūdinti (*architektas Kairienė*). Ši klaida vartosenai buvusi būdinga stiprios rusų kalbos įtakos laikais, o dabar turbūt galėtų pasitaikyti nebent kitakalbių rašto darbuose.

Nemažai pastabų apklausos atsakymuose būta dėl netinkamai (daiktavardiškai) vartojamos būdvardžių ir būdvardiškųjų žodžių vns. naudininko galūnės *-iui* (pvz., *kontroliniui darbui,*

[17] VLKK Žodyno ir Gramatikos pakomisėse 2015 m. pabaigoje svarstyta, ar šių darinių nereikėtų įtraukti į rengiamą *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* kaip šnekamojoje kalboje paplitusių darinių, kurių atitikmenys (*bendraklasis, klasės draugas; bendrakursis, kurso draugas, grupės draugas, kambario draugas*) nėra itin patogūs kasdienei vartosenai. Nutarta šiame žodyne minėtus keturis darinius pateikti su žyma *šnek*. Mokyklinėje rašytinėje kalboje jie vertintini kaip stiliaus trūkumas, jeigu pavartojami ne laisvųjų stilių tekstuose.

vientisiniui sakiniui, lyriniui subjektui) vietoj būdvardiškosios naudininko galūnės *-iam*. Tokia nenorminė vartosena mokykloje ilgą laiką taisyta, paskui kurį laiką buvo nebelaikoma klaida, o nuo 2013 m. įtraukta į Aprašą. Vieni vertintojai siūlė šią klaidą išbraukti, kiti – nieko nebekeisti. Atsirado ir keletas tokių, kurie vis dar siūlė šį atvejį įtraukti į Aprašą, nes *Kai tik leidi šią formą, tai ir kitiems žodžiams pradeda tą patį taikyti.*

Vertintojams kyla nemažai neaiškumų, kaip vertinti morfologines tarmybes, pavyzdžiui, dviskaitą ir formas *kuom*, *pačio, tenais, mėgiamas, -a* ir pan., nes iki tol būdavo taisomi kai kurie paskiri žodžiai, be aiškios sistemos. Siūloma *konkretizuoti formų „vagio", „pačio" vartojimo vertinimą, nes 2013 m. „vagio" vartojimą laikėme gr klaida, o „pačio" klaida nelaikėme* (dėl tarmybių dar žr. straipsnio 6.5 skyrių). Taip pat kyla neaiškumų dėl trumpųjų linksnių ir asmenų formų vertinimo: *Reikėtų aiškiai apibrėžti, kada formų trumpinimas (pvz., vieniem, kitiem ir pan.) laikytinas klaida, o gal iš viso klaidos nežymėti.*

Sintaksė. Pavieniai vertintojai siūlo atsisakyti kai kurių į Aprašą įdėtų mokiniams nesančių svarbių ar jiems sunkiai suvokiamų taisyklių, kuriomis apibrėžiama netaisyklinga linksnių, prielinksnių vartosena:

1) nevartotinas abstrakčiųjų daiktavardžių (*reikšmė, įtaka*) dalies kilmininkas, kai tas daiktavardis apibūdinamas didžiausią ypatybės kiekį reiškiančiais būdvardžiais (*turėjo didelės reikšmės*);

2) abstrakčiųjų priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių naudininkas nevartotinas tikslui su paskirties atspalviu reikšti (*Skirsime lėšų teritorijos tvarkymui*);

3) galininkas nevartotinas neapibrėžtam daiktų kiekiui ar daikto daliai reikšti, taip pat su judėjimo veiksmažodžiais tikslui arba siekimui reikšti;

4) kai kurie prielinksnio *ant* atvejai – abejojama, ar mokiniai tokių klaidų daro (*Pavėlavau ant autobuso. Kaimynų vaikas gabus ant muzikos. Draugai skundžiasi ant tavęs*);

5) sustabarėjęs vietininkas *vardan* tikslui, priežasčiai ar veiksmo pagrindui reikšti (*gyvena vardan vaikų*), nes jis esąs labai prigijęs ir dažnas mokinių kalboje.

Siūloma išbraukti iš Aprašo jungtukų *kad* ir *jog* painiojimo atvejus, – bet jungtukas *jog* 2013–2015 m. Apraše visiškai nėra minimas. *Kalbos patarimų* knygelėje *Sintaksė: įvairūs dalykai* (KP S3 2003: 28) jis laikomas klaida šalutiniams tikslo sakiniams jungti.

Nurodoma, kad nereikėtų laikyti klaida ir polinksnio *link* prieš linksnį (*link miško*), – skirtinguose šaltiniuose jo vertinimas skiriasi. Tačiau šio atvejo 2013–2015 m. Apraše taip pat nėra. Jis nuo 2003 m. *Kalbos patarimų* knygelėje *Sintaksė: prielinksnių ir polinksnių vartojimas* (KP S2 2003: 52) įteisintas kaip lygiavertis polinksniškajai vartosenai: *liñk (liñkui) ko* (prielinksnis) | *ko liñk (liñkui)* (polinksnis).

Kelių vertintojų pateikta pastabų dėl žodžių tvarkos, žodžių kartojimo ir sakinių ribų vertinimo: nereikėtų laikyti klaida netikslios žodžių tvarkos, jeigu mintis aiški; taip pat žodžių ir frazių kartojimo gretimuose sakiniuose, nes nustatyti, kada tai daroma pagrįstai, kada ne – subjektyvu. Taip pat vertintojai siūlo netaikyti netiksliai nustatytų sakinio ribų kriterijaus, jei stilius dėl to nenukenčia. Į Aprašą šių atvejų nėra įtraukta, – iš žodžių tvarkos jame pateikti du aiškūs normų pažeidimai: pažyminio šalutinis sakinys ne prie pažymimojo žodžio ir išplėstinis pažyminys ne greta pažymimojo žodžio. Tos Apraše nesančios taisymų nuostatos greičiausiai eina iš kokių kitų šaltinių – galbūt stiliaus trūkumų (kurių šiame straipsnyje išsamiau nenagrinėjama) metodinės medžiagos ar vertintojų susitarimų. Akivaizdu, kad spraga subjektyvumui reikštis palikta.

Siūloma Apraše papildyti dvejybinių linksnių, prielinksnio *prieš* normų pažeidimų atvejus, aiškiau apibrėžti vietininko *tarpe* klaidas (nežinoma, kaip vertinti *mokinių tarpe*, *jaunimo tarpe*).

Kai kurie vertintojų svarstymai rodo, kad trūksta dalykinių žinių ir nežinoma, kokiuose šaltiniuose jų galima gauti: *Kartais abejonių kelia dvejybiniai linksniai. Kai yra vartojama veiksmažodžio forma „būti", aišku, bet neaišku, kai yra „tapti". Pavyzdžiui, tokiame sakinyje: „Atsimenami įvykiai padeda tapti stipresniu" (ar „stipresniam"?).*

Vienas vertintojas norėtų, kad į Aprašą būtų grąžintas tarminis jungiamasis žodis *kuomet* šalutiniams dėmenims jungti (dėl to žr. šio straipsnio 13 išnašą). Esama ir daugiau sintaksės reiškinių, kurie nelaikytini bendrinės kalbos norma, nes yra tarmybės, bet kaip juos vertinti, mokytojams nėra aišku, nes į Aprašą jie nepateko (pavyzdžiui, jungiamųjų žodžių *kai* ir *kaip* painiojimas šalutiniams dėmenims prijungti, jungtuko *nei* painiojimas su dalelyte *nė*, plg. *nei vienas vaikas*).

Skyryba. Nors skyrybos dalykų Apraše tiesiogiai nėra, jo įvade nurodomi kiti skyrybos taisyklių šaltiniai, bet jie įeina į platesnį Aprašo – visų kalbos normų pažeidimų – lauką, todėl apklausoje vertintojų buvo minimi.

Daugiausia neaiškumų vertintojams kelia keli skyrybos dalykai: citatų ir paskirų žodžių skyrimas kabutėmis, taip pat privalomoji ir pasirenkamoji įterpinių bei lyginamųjų posakių skyryba.

Ne vienas vertintojas siūlo nelaikyti citavimo klaida taško rašymo citatos gale, nes *mokiniams sunku įsidėmėti, kada taškas prieš kabutes, kada už kabučių, o sunkiausia, kai mokinys trumpina citatą, deda daugtaškį ar kitą ženklą, po to dar tašką*; juolab pažymima, kad *taškas po ar prieš kabutes sakinio minties neiškreipia*. Dabartinius citatų skyrybos reikalavimus, beje, nuolat mini ir kalbos redaktoriai kaip keblius ir ne visada įmanomus paisyti, tad tai ženklas, kad kodifikaciją reikia persvarstyti.

Vertintojai pageidauja aiškaus įterpinių, kurių skyryba privaloma, sąrašo, nes *vertindami kai kurie mokytojai vis dėlto nepripažįsta modaliais laikomų įterpinių*.

Rašyba. Šios srities normų pažeidimų Apraše taip pat nėra tiesiogiai pateikta – vertintojai naudojasi norminiais rašybos taisyklių leidiniais ir tų normų šaltiniu – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, taip pat VLKK konsultacijų banku. Vertintojams kai kada tos informacijos nepakanka arba ją būna sunku pritaikyti mokyklos reikmėms. Vertintojams neaiškumų kelia svetimvardžių ir kitų nelietuviškų tikrinių daiktavardžių rašyba, nuoseklus nenorminis polinkis iš viso nerašyti didžiųjų raidžių tikriniuose žodžiuose, o kartais ir sakinio pradžioje (dėl privačiosios elektroninės komunikacijos įpročių perkėlimo į mokyklinę rašytinę kalbą), ir panašūs kitų kalbų (daugiausia anglų, kitakalbiams – ir jų gimtųjų kalbų) ir lietuvių kalbos rašybos sistemų sandūroje atsirandantys sunkumai[18]. Neaišku ir tai, kaip vertinti žodžių kėlimo klaidas.

Visi šie siūlymai, kaip tobulinti Aprašo turinį, rodo tokius dalykus:

1) nors į vertintojus atrenkami patys kvalifikuočiausi mokytojai ir jiems rengiama įvairių tobulinimosi pratybų, kai kurių vertintojų turima informacija apie bendrinės kalbos normų raidą ir kodifikaciją yra senstelėjusi, o dalykinės kompetencijos ne visada pakanka savarankiš-

[18] Tokių atvejų aktualumu, gausa ir vartosenos įvairove teko proga įsitikinti žvilgterėjus į mokinių rašinėlius tema „Ką aš veikiu internete?". Jie buvo parašyti ir mokytojų ištaisyti dirbant pagal 2015 m. Ugdymo plėtotės centro finansuotą projektą „Moderniosios lietuvių kalbos leksikos pokyčių integracija į mokymo turinį ir mokytojų dalykinių kompetencijų ugdymas", kuriame bendradarbiavo Lietuvių kalbos institutas ir asociacija „Lituanistų sambūris". Šių rašinėlių kalba laukia išsamesnio tyrimo.

kai įvertinti ir pagrįsti net ir kai kuriems nesudėtingiems normų pažeidimo atvejams; taigi vertintojams trūksta dalykinių žinių ir informacijos apie kalbos normas ir jų pažeidimų taisymų pagrindą;

2) spręsti dėl kai kurių taisymų reikalingumo Apraše trukdo tai, kad nėra patikimų duomenų ir tyrimų, kokia iš tiesų yra mokinių rašytinė vartosena visos Lietuvos mastu;

3) vertintojų nuomone, Aprašo turinys kelia tokių problemų:

a) dalis Apraše nurodytų klaidų mokiniams neaktualios, nes iš dabartinės vartosenos traukiasi arba jau yra visai pasitraukusios;

b) kai kurie bendrinės kalbos normų pažeidimais laikomi atvejai Apraše mokytojams nėra aiškūs arba (ir) atrodo galintys mokiniams būti sunkiai suvokiami, todėl mokymo procese keblu jų paisyti;

c) Apraše trūksta dabartinei mokinių kalbai būdingų nenorminių reiškinių vertinimo, taip pat tiksliau apibrėžtų atvejų, kai skirtingi šaltiniai teikia nevienodą informaciją.

3.1.3. Kiti siūlymai, kaip tobulinti Aprašą. Kadangi vertintojai laiko Aprašą svarbiu dokumentu, galinčiu padėti išvengti subjektyvumo ir suvienodinti vertinimą, nemažai jų pažymėjo ir tai, kad *Svarbu ne viena ar kita klaida, bet kad būtų aiškus susitarimas ir jo būtų laikomasi*. Vienas iš dažnų pageidavimų – kuo mažiau Aprašą kaitalioti, nes mokytojai nori stabilumo: *Norėtųsi, kad bent kelis metus nebūtų kardinalių keitimų. Pvz., vienais metais leidžiama vartoti viena forma, kitais – laikoma klaida (pvz., galiausiai*[19]*); Vienais metais „supanti aplinka“ laikoma klaida, kitais – ne, vienais metais „įtakoti“ – klaida, po metų jau nebe, dabar – vėl klaida; Negali klaidos priklausyti nuo vieno žmogaus interpretacijų, jos negali keistis kiekvienais metais. Pvz., visą gyvenimą nevartotinas žodis VARDAN, išskyrus 2 atvejus. Staiga vienais metais jį vartoti leidžia, kitais jau ne. Kuo mažiau metai iš metų reikia keisti taisykles, jas interpretuoti pagal kalbininką, vadovaujantį VE, nes kyla sumaištis.*

Dažniausiai minimi reiškiniai, dėl kurių vertinimo nurodymai vertintojams ne kartą keitėsi, buvo šie: *įtakoti*, *pačio*, *kuomet*, *lyriniui (subjektui)*, *vardan*. Suprasdami, kad vieno kito pakeitimo neįmanoma išvengti dėl atsirandančių naujų reiškinių ar kintančios kodifikacijos, vertintojai norėtų, jeigu kasmet kas nors Apraše keičiama, papildoma, tai aiškiai nurodyti Aprašo įvade.

Kai kuriems vertintojams Aprašas atrodo esąs per daug sudėtingas, *jame per daug klaidų rūšių*, todėl siūlo jį paprastinti. Taip pat ne visada esti aišku, koks vieno ar kito normos pažeidimo klasifikacijos pagrindas: *Ačiū jums labai. Kodėl vertalas, kodėl žymėti „ž“, jeigu netinkama žodžių tvarka sakinyje? Žymėčiau „st“.*

3.1.4. Aprašo forma ir sklaida. Į klausimą, ar turėtų daugiau siūlymų, kaip esamą Aprašą tobulinti, vertintojai pasirinko atsakymus iš nurodytų galimų atvejų (žr. 2-ą lentelę) ir pateikė nuomonių laisva forma. 90 proc. atsakiusiųjų pritaria minčiai Aprašą padaryti internetinį, visiems prieinamą[20]. Aprašo struktūros nenorėtų keisti du trečdaliai vertintojų. Beveik pusė atsakiusiųjų sutiktų, kad Apraše būtų remiamasi ne vadovėlių, o kitų šaltinių pavyzdžiais.

[19] Prieveiksmio *galiausiai* klaidingumas – greičiausiai dar vienas iš mokyklos praktikoje susiklosčiusių mitų. Pats prieveiksmis nėra visai tipiškas, nes neturi būdvardžio nelyginamojo ir aukštesniojo laipsnių, todėl kai kam gal atrodo įtartinai, bet yra būdvardis, *galiausias, -ia*, su kuriuo ir sietinas šis prieveiksmis; jis yra ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*.

[20] Tikrindami VBE darbus vertintojai iki 2015 m. teturėjo galimybę naudotis popierine Aprašo forma.

2 LENTELĖ. VBE darbų vertintojų siūlymai, kaip tobulinti Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašą

SIŪLYMAI	taip	ne	neturiu nuomonės
Aprašo formą daryti elektroninę	108 (67.5%)	36 (22.5%)	16 (10.0%)
Keisti aprašo struktūrą	13 (9.1%)	74 (51.7%)	56 (39.2%)
Imti kitus pavyzdžių šaltinius (ne vadovėlius)	74 (47.7%)	49 (31.6%)	32 (20.6%)
Aprašą padaryti viešą (internetinį), prieinamą visiems	176 (90.3%)	7 (3.6%)	12 (6.2%)
Turiu daugiau siūlymų	5 (5.3%)	51 (54.3%)	38 (40.4%)

Lentelė automatiškai sukurta internetinėje apklausų rengimo sistemoje *apklausa.lt*.

Pagrįsdami tokius pasirinkimus, vertintojai pažymėjo, kad elektroninė aprašo forma patogi tuo, jog ją galima prireikus koreguoti ir atnaujinti. Pateikti jį internete visiems prieinamą būtų visapusiškai naudinga, nes *Apraše nėra įslaptintos informacijos, tai tik susistemintos klaidos, todėl turėtų būti viešas*.

Tiesa, vienas vertintojas elektroninę Aprašo formą įvertino skeptiškai: *Elektroninė aprašo forma komplikuotų darbą. Popieriniame variante mes pasibraukiame, pasiryškiname būdingesnius, savitesnius formų vartojimo atvejus, juos greičiau ir lengviau susirandame*. Suprantama, kad turint internetinę kalbos taisymų bazę ir sukūrus galimybę prireikus išsispausdinti visą aprašą ar atskiras jo dalis, tokių nepatogumų nebūtų.

Dėl Aprašo pavyzdžių ne vienas vertintojas pažymėjo, kad juos būtina atnaujinti, sukonkretinti, imti iš mokinių darbų, o ne vadovėlių (*Vadovėliuose kartojami labai seni pavyzdžiai, o juos būtina atnaujinti; Pavyzdžiai turi būti iš mokinių rašinių, nenutolę nuo mokinių mąstymo*).

3.2. Kiti šaltiniai ir naudojimosi jais sunkumai

Tarp kitų šaltinių, kuriais naudojasi vertintojai, taisydami VBE darbus, dažniausiai minimi šie:

- VLKK svetainė ir joje pateikiamas Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas bei Konsultacijų bankas;
- Pasirenkamosios skyrybos taisyklės;
- skyrybos taisyklių naujoves nagrinėjančios knygelės (Prano Kniūkštos *Naujosios skyrybos taisyklės* (2007); Laimutės Bučienės, Vido Kavaliausko ir Reginos Rinkauskienės *Lietuvių kalbos skyrybos naujovės: teorija ir praktika* (2007) ir kt.); Virginijos Vasiliauskienės, Erikos Rimkutės *Probleminiai lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos aspektai* (2002);
- mokykliniai vadovėliai, ypač senesni, kuriuose buvo sistemiškai išdėstytas kalbos kultūros ir stilistikos kursas (Jono Šukio *Lietuvių kalba* 11 klasei ir Kazimiero Župerkos *Lietuvių kalba* 12 klasei);
- Prano Kniūkštos sudarytas ir ne vieno leidimo sulaukęs specialiai mokyklai skirtas *Lietuvių kalbos žinynas*;
- *Kalbos praktikos patarimai* – netgi pirmasis 1976 m. jų leidimas (nors antrasis papildytas ir patobulintas buvo išleistas 1985 m.);
- įvairi NEC parengta, taip pat tobulinimosi kursų, seminarų medžiaga.

Apklausoje vertintojai pateikė ir pastabų dėl įvairių šaltinių, kuriais jie naudojasi. Šaltinių gausa ne visada yra teigiamas dalykas, kai kada vertintojus ji tik supainioja. Įvairiuose šaltiniuose kartais pateikiama skirtinga informacija (pavyzdžiui, skiriasi to paties reiškinio apibrėžimas taisyklėmis ir kitaip tą patį reiškinį leidžiantys vertinti vartojimo ar taisymų pavyzdžiai).

Sunkumų kelia ir tai, kad ne viską, kas vertintojams aktualu, galima šiuose šaltiniuose rasti. Dėl to nukenčia ir mokiniai: *nebeturime normalaus kalbos vadovėlio, kuriame ir būtų kalbama apie rašinių ir apskritai tipiškas klaidas. Reikia užduočių kalbiniams įgūdžiams ugdyti. Tie stiliaus ir sakytinės kalbos vadovėliai visai nepraktiški.*

Esant tokiai šaltinių įvairovei svarbu bendras vertintojų sutarimas, kuo vadovautis, kad tų pačių reiškinių vertinimas būtų vienodas visuose VBE darbuose, nepamirštant, kad galioja naujesnio šaltinio taisyklės. Susitarimų ieškoma bendruose vertintojų pasitarimuose, NEC organizuojamuose mokymuose, tačiau vertintojai apklausoje vis tiek ne kartą pažymi: *Trūksta bendrų susitarimų, aiškių aprašų (mes turime jų, susikaupusių per kelerius metus, o jie keičiasi) ir griežto reikalavimo tų susitarimų laikytis, nes yra vertintojų, kurie laikosi „seno“*.

Į akis krinta tai, kad ypač daug esama skyrybai skirtų leidinėlių, jos taisyklių interpretacijų ir kritikos. Dėl to skyrybos mokymas ir jos vertinimas tampa gerokai komplikuotas – tai matyti ir iš tolesnės kitų apklausos klausimų analizės. Be to, šaltinių gausa ir įvairi jų informacija kelia būtinybę turėti bendrus vertinimo kriterijus, kuriais būtų galima vadovautis tada, kai tie šaltiniai aiškaus atsakymo neduoda. Tačiau vertintojai tokių kriterijų pasigenda: *Neaiškūs klaidos apibrėžimo kriterijai, kai skirtingi šaltiniai skirtingai traktuoja.*

Iš vertintojų atsakymų paaiškėjo, kad nesama vieno bendro visam mokomajam procesui skirto šaltinio, kuriame būtų apibrėžti normų ir klaidų skyrimo bei mokinių kalbos vertinimo principai, išdėstytas konkretusis esminių kalbos normų pažeidimų turinys. Vertintojai pageidauja tokio šaltinio, kuriuo būtų galima patikimai remtis, taisant mokinių sakytinę bei rašytinę kalbą, ir pagrįsti tuos taisymus. Tiesa, vienas kitas vertintojas abejojo tokio sąrašo galimybe, nes skiriasi mokinių amžius ir, kas ypač svarbu, gimtakalbių ir kitakalbių daromų klaidų specifika. Vis dėlto, jeigu VBE vertinimas yra suvienodintas ir gimtakalbiams, ir kitakalbiams (tik pastariesiems kurį laiką taikoma šiokių tokių palengvinimų – leidžiama padaryti daugiau klaidų), bendrieji reikalavimai turi būti žinomi visiems.

4. BENDRIEJI MOKYKLINĖS KALBOS VERTINIMO SUNKUMAI

Iš apklausos atsakymų į klausimus dėl kitų vertintojams kylančių sunkumų paaiškėjo, kad ne visada paprasta nuspręsti, ar koks kalbos reiškinys yra klaida; dar dažniau sunku yra nustatyti klaidos rūšį, ypač žymėti stiliaus trūkumus (*stiliaus klaidos kartais yra labai subtilios, kelia daug ginčų, nesutarimų; išlieka ir subjektyvus kriterijus „gražu–negražu“*). Vertinimą sunkina tai, kad *dažnai būna viename sakinyje kelios stiliaus ir kelios gramatinės klaidos, sakinys neaiškus; Sunku vertinti stilių, kai visa rašinio kalba gramatiškai netaisyklinga.*

4.1. Kalbos klaidos ar stiliaus trūkumo nustatymas

Iš vertintojų pateiktų pavyzdžių ir abejonių galima spręsti, kad daugiausia neaiškumų kelia norminė vertė tų kalbos reiškinių, kurių vertinimas skirtinguose šaltiniuose skiriasi arba iš viso nėra reglamentuotas, taip pat tų, kurių kodifikacija ilgainiui keitėsi. Taigi vertintojai kartais ieško atsakymo, ar koks kalbos reiškinys yra kalbos klaida, ar ne:

Ar įterpinys „pagal straipsnio autorių“ yra klaida?

Ar žodžius „kinietis“„ australietis“, „sudalyvauti“ laikyti klaidomis?

„Pasistiepia“ ar „pasistiebia“ augalas į saulę?

Ar sakiniuose „Žmogus gali kitą padaryti laimingą ir patsai toksai būti“, „Jie gyveno sunkiai, tačiau nepaisant to buvo laimingi“, „Skausmas ir kančia privedė prie didingų darbų sukūrimo“, „Didžiausi stebuklai slypi paprastume“ yra klaidų?

Tas pat pasakytina ir apie stiliaus trūkumus: vertintojai sako, kad jiems kartais sunku nustatyti, ar žymėti stiliaus trūkumą, ar nežymėti nieko.

4.2. Kalbos klaidų rūšies nustatymas

Vienas iš vertintojams kebliausių dalykų – nustatyti klaidos rūšį, nes VBE darbų paraštėse turi būti pažymima, kokios rūšies klaidų rasta. Kalbos taisyklingumo pažeidimai žymimi skirtingomis žymenomis – specialiais ženklais ir santrumpomis:

- rašybos klaida: |,
- skyrybos klaida: V,
- gramatikos klaida (morfologijos, linksnių ir prielinksnių vartojimo, sakinio dalių ir sakinių jungimo klaidos): gr,
- žodyno klaida (svetimybės, vertalai, semantizmai ir žargonybės): ž,
- stiliaus klaida: st.

Nors žodyno ir gramatikos klaidos VBE darbuose turi būti žymimos skirtingai, bet skaičiuojamos kartu ir skiriama bendra taškų suma.

Į apklausos klausimą *Ar vertinant baigiamuosius darbus kyla sunkumų nustatant kalbos klaidų rūšis, atskiriant kalbos ir stiliaus dalykus?* 62,4 proc. vertintojų atsakė teigiamai.

Ne vienam mokytojui kyla klausimas, kodėl reikia tiek susismulkinti ir žūtbūt nustatyti klaidos rūšį, ypač kai ir skyrimo kriterijai, ir kai kurie konkretūs atvejai ne visada aiškūs: *Painu, nes blogai pavartotas žodis kartais lemia stiliaus, kartais ž ar gr klaidą; Susipainiojame žymėdamos klaidas, tame pačiame darbe vienas žymi st: „supanti aplinka“, „sulyginti veikėjus“, kitas ne.*

Dėl sunkumo nustatyti klaidos rūšį keli vertintojai siūlo žodyno ir gramatikos klaidų neskirti: *Žodyno ir gramatikos klaidos galėtų būti žymimos vienodai (pavyzdžiui, „sulyginti veikėjus“, manyčiau, galėtų būti ir gramatikos klaida, o ne žodyno).*

Reikia pabrėžti, kad kalbos normų pažeidimų kategorizacija visam mokymo procesui turi nemažą reikšmę. Pirmiausia mokytojas, kad galėtų tinkamai nustatyti klaidos rūšį, turi gebėti atskirti nenorminius kalbos reiškinius, – vadinasi, nepriekaištingai mokėti norminę kalbą. Antra, tik suvokdamas normos pažeidimo atsiradimo priežastis ir pagrindą, jis gali tai paaiškinti mokiniams ir kartu orientuotis, koks mokinių kalbos mokėjimo lygis, o tada spręsti, kuriems

dalykams mokyti reikia skirti daugiau dėmesio. Trečia, nurodžius normos pažeidimą mokinio rašto darbe, šitaip duodamas ženklas, kokį dalyką mokiniui reikėtų labiau pasimokyti, kur pasitaisyti. Pavyzdžiui, vieno projekto metu mokytojai lituanistai gavo užduotį suklasifikuoti savo taisytų rašinėlių klaidas. Buvo tokių, kurie padalyvio klaidas priskyrė prie žodyno klaidų. Galutiniam rašinių vertinimui toks supratimas įtakos neturi, bet rodo, kad nesuvokiama, jog padalyvio konstrukcijų vartojimas – sintaksės dalykas. Jeigu toks supratimas perduodamas mokiniams, šie nesupras, kad, klaidingai vartodami padalyvį, jie klysta ne rinkdamiesi paskirą žodį, o netinkamai konstruoja visą sakinį ir, nesuvokdami klaidos esmės, nesugebės taisytis.

Štai keletas pavyzdžių, dėl kurių priskyrimo vienai ar kitai klaidų rūšiai vertintojai abejoja:

„Pilnas“, „kuomet“, „vardan“, „taipogi“,„elementariausias“ – žymime visaip.

Matė ir šiltą, ir šaltą – rašyba ar gramatika?

Kabučių klaidos (pavyzdžiui, angliškos kabutės) – rašyba ar skyryba?

Ne išeitis kai kuriems vertintojams atrodo ir tarpusavio susitarimai: *Kyla sunkumų dėl „susitarimais“ pateikiamų variantų – kartais šalutinis sakinys be pagrindinio – gramatikos klaida, kitąmet jau stiliaus.*

Nagrinėjant ištaisytus 2014 m. VBE darbus[21], buvo pastebėta, kad kai kuriais pasikartojančiais atvejais vertintojų nurodomų klaidų žymenys gerokai skiriasi. Apklausoje buvo duotas klausimas, kokią klaidą vertintojai žymėtų prie pateiktų trijų sakinių[22] (kas galėtų būti pavartota netinkamai, jie turėjo nustatyti patys); atsakymai matyti 3-ioje lentelėje.

3 LENTELĖ. Vertintojų atsakymai į apklausos klausimą „Kokią klaidą žymėtumėte prie šių sakinių?“

SAKINYS	gr	ž	st	žymėčiau kitaip	nežymėčiau
Bet turėdami nepaprastai gyvą atmintį žmonėms nėra lengva gyventi.	163 (80.3%)	0 (0.0%)	33 (16.3%)	1 (0.5%)	6 (3.0%)
Meilė padeda nepalūžti pačioje ekstremaliausioje situacijoje.	89 (44.1%)	20 (9.9%)	38 (18.8%)	1 (0.5%)	54 (26.7%)
Ir tai buvo pabaiga viskam. Nes jų aistra ir fizinė meilė pakenkė ir aplinkiniams.	44 (21.7%)	0 (0.0%)	148 (72.9%)	8 (3.9%)	3 (1.5%)

Lentelė automatiškai sukurta internetinėje apklausų rengimo sistemoje *apklausa.lt*.

1-ame sakinyje, kuris yra beasmenis, pavartotas (galbūt dėl padalyvio baimės) pusdalyvis *turėdami*, todėl sakinys pasidaro nerišlus.

80 proc. vertintojų tai laiko gramatikos klaida, 16 proc. – stiliaus. Išplėstiniuose atsakymuose šis atvejis, be kita ko, pakomentuotas ir taip: *linksnio klaida; „reikalingas pusdalyvis, ne padalyvis“.* Vienam vertintojui užkliuvo prieveiksmis *nepaprastai* – tai esanti stiliaus klaida.

[21] Lietuvių kalbos institutas pagal sutartį su NEC tyrimo tikslams gavo pluoštą reprezentatyviai atrinktų netaisytų ir atsitiktinai parinktų taisytų 2014 m. VBE darbų.

[22] Autentiški sakiniai klausimui paimti iš 2014 m. VBE darbų.

2-ame sakinyje tikėtasi, kad abejonių gali kelti nebent būdvardis *ekstremaliausias*, – ilgą laiką buvo patariama jo nelaipsniuoti, nes nelyginamasis laipsnis savaime rodo aukščiausią ypatybės kiekį (plg. lot. *extremus* „kraštinis, ribinis“). Tačiau *Kalbos patarimuose* jau daugiau kaip dešimtmetį (KP G 2002: 30) ir šio, ir panašių būdvardžių (*elementarus, -i, optimalus, -i* ir kt.) laipsniavimas, remiantis natūraliais vartosenos polinkiais ir analogijų poveikiu, nelaikomas klaida, nes lietuvių kalboje jie nesuvokiami kaip esantys nekintamos ypatybės.

Šis sakinys vertintojų buvo išnarstytas po žodį, ir rasta daugiau klaidų, nei būtų buvę galima tikėtis. Vienas vertintojas tarptautinį žodį keistų lietuviškais *sunkiausioje, sudėtingiausioje*. Kitam užkliuvo įvardis *pačioje* kaip nereikalingas; keliems – neva gramatiškai netaisyklinga vietininko *situacijoje* vartosena (taisytų *esant situacijai*), – dar kitas vertintojas dėl jos nebuvo toks kategoriškas (*Dėl situacijų – rodos užpernai prieš vertinant darbus buvo nutarta nežymėti klaida*[23]). Dar vienas rado žodyno klaidą (*Nepalūžti gali tik medis, šis žodis netinkamai vartojamas*)[24].

Taigi 44 proc. vertintojų sakinyje rado gramatikos klaidą, dalis – žodyno arba stiliaus klaidų ir tik 26 proc. klaidų nerado. Vienas vertintojas užsimena, kad dėl minėtų būdvardžių laipsniavimo būta vertintojų susitarimo, bet, regis, ir jo nelabai kas paiso (*Kažkada tai buvo griežta gramatikos klaida, prieš keletą metų kaip ir sutarta buvo nereaguoti*).

3-iame pavyzdyje antrasis savarankiškas sakinys pradedamas prijungiamuoju jungtuku *nes*. Tai gali būti pateisinama motyvuotais atvejais (pavyzdžiui, reklamos tekstuose), bet ne neutraliame stiliuje.

72 proc. vertintojų tokią vartoseną laiko stiliaus trūkumu, o 21 proc. žymėtų kaip gramatikos klaidą, vienas kitas – skyrybos (neaiškios sakinio ribos). Ne vienas vertintojas gramatikos klaida palaikė niekuo dėtą naudininką *viskam* (plg.: *viskam atėjo pabaiga*) – vietoj jo esą reikia kilmininko.

Taigi trys gana paprasti atvejai – o interpretacijų vertintojai pateikė pačių įvairiausių.

4.3. Kalbos klaidų ir stiliaus trūkumų skyrimas

Keli vertintojai abejoja, ar apskritai galima kištis į individualų mokinio stilių ir ieškoti ten trūkumų: *Stiliaus klaidos vis dėlto yra individualus dalykas. Sakinys, kuriame yra padaryta stiliaus klaida, gali neatitikti surašytų stiliaus normų pažeidimų*. Vis dėlto nepamirština, kad geras stilius – tai ir funkcinio stiliaus atitiktis, ir stilingumo reikalavimų (aiškumo, tikslumo ir kt.) paisymas.

Nors įprasta teigti, kad kalbos taisyklingumas yra pirmoji ir būtinoji gero stiliaus sąlyga, ir mėginama ieškoti, kaip šias sritis atriboti, bet vartosenoje tai dažnai būna susipynę: kalbos klaidos daro stilių negyvą, neaiškų, nelogišką. Kartais į tą patį ne savo reikšme pavartotą žodį galime žiūrėti ir kaip į semantizmą, ir kaip į stiliaus ydą. Pavyzdžiui, junginyje *perpus didesnis* prieveiksmis *perpus* pavartotas nenormine reikšme „dukart daugiau“, nors reiškia „dukart mažiau“. Kartu tai galima laikyti logikos klaida (žr. Jurgaitytė, Župerka 2015: 4).

Vertintojai apklausoje pateikia panašių pavyzdžių: *Kai pažyminio šalutinis sakinys vartojamas ne prie pažymimojo žodžio, norisi žymėti stiliaus klaidą*. Netinkamai gramatiškai sukonstruotas sakinys pirmiausia yra netaisyklingas, o dėl to kenčia jo aiškumas, logiškumas.

[23] *Kalbos patarimuose* (KP S1 2003: 125) vietininkas *situacijoje* pateiktas norminės vartosenos dalyje veiksmo, veiklos ar būsenos reiškimosi sričiai reikšti.

[24] Neatmestina tikimybė, kad šis vertintojas turi įdomų humoro jausmą.

Mokytojams keliamas sunkus uždavinys – įvertinti, kur kalbos klaida, kur stiliaus trūkumas, ir tai žymėti skirtingomis žymomis. Be to, 2014 m. vertintojai turėjo nepakankamo lygio metodines stiliaus vertinimo rekomendacijas[25]. Apskritai dėl stiliaus vertinimo apklausoje mokytojai pateikė itin daug pastabų, abejojamų pavyzdžių ir klausimų. Straipsnyje iškeliami tik keli esminiai dalykai, susiję su kalbos ir stiliaus pažeidimų skirtimi.

Dažniausiai vertintojų minimi tokie keblūs stiliaus trūkumų atpažinimo ir jų skyrimo nuo kalbos klaidų atvejai:

1) mikroteksto (sakinio ar kelių susijusių sakinių) nerišlumas: nesuderintos žodžių gramatinės formos sakinyje (pavyzdžiui: *mergaitės ir berniukai, grįžusios iš mokyklos; močiutė perskaito knygą ir sužinojo...*), kurių dažniausiai atsiranda ne dėl gramatikos taisyklių neišmanymo, o dėl neatidžiai rašomo teksto – gramatikos klaida ar stilius?

2) sakinys nemotyvuotai pradedamas jungtukais *nes, kuris* – gramatika ar stilius?

3) sustabarėjusios prielinksninės konstrukcijos (pavyzdžiui, *ant visados, su laiku*) – gramatika ar stilius?

4) šalutinis pažyminio sakinys vartojamas ne prie pažymimojo žodžio – gramatika ar stilius[26]?

5) ypač dažnai sunku nuspręsti, kada netinkamai pavartotą žodį laikyti žodžio reikšmės klaida, kada stiliaus (tarkim, tikslumo, aiškumo) trūkumu (plg: *„Šią mintį neretai galime sutikti literatūroje“. Sakinys aiškiai nelogiškas, literatūroje nieko nesutinkame, tad mokytojas ir gali pažymėti st, o yra žodyno klaida*[27]; ne visai tipiškų šios rūšies klaidų vertintojai teigia randantys ir kitakalbių darbuose.

Šios vertintojų abejonės rodo, kad stokojama aiškaus susitarimo, kam teikti pirmenybę: netinkamai pavartoto kalbos reiškinio atsiradimo priežasčiai ir jo struktūriniams požymiams (žodynui, gramatikai), ar dėl jo pavartojimo atsirandantiems padariniams (stiliui).

Keli vertintojai norėtų apskritai stiliaus vertinimo kriterijus supaprastinti:

> *Vertinimas turėtų būti bendresnio pobūdžio: beveik nėra klaidų (1–2), kalba žodinga, sakinių konstrukcijos įvairios, stilius aiškus, kalba tiksli, nedaugžodžiaujama...; pasitaiko nežymių klaidų; kalba netaisyklinga, daug stiliaus klaidų... ir pan.*

> *Nebūtina taip griežtai vertinti stilių. Esmė juk, kad mokinys supranta literatūrą, geba reikšti savo nuomonę, analizuoti. Stiliaus klaidų ateity dar gausės, nes mokiniai nebe taip skaito knygas.*

Taigi matyti, kad stiliaus trūkumų samprata yra gana miglota ir praktiškai sunkiai taikoma; jos ribos neryškios mėginant nustatyti, ar koks kalbos reiškinys apskritai laikytinas stiliaus trūkumu, taip pat ar koks reiškinys skirtinas prie stiliaus trūkumų, ar prie kalbos klaidų. Vertintojai yra linkę neaiškesnius atvejus priskirti prie stiliaus trūkumų. Formaliai ne vienukart tai būtų įmanoma, bet tada nukentėtų žodyno ir gramatinės struktūros suvokimas, o į kalbą būtų žiūrima paviršiniu žvilgsniu. Dabartinė padėtis sudaro nemažą pagrindą vertinimo subjektyvumui.

[25] Žr. minėtą ekspertizę, prieiga internete: http://www.nec.lt/failai/4754_2014_LKL_BE_ekspertize_LKI_dalis_isvados_nepr.pdf (žiūrėta 2015 10 28).

[26] Apraše tai sakinių jungimo klaida.

[27] Apraše tai žodyno (žodžio reikšmės) klaida.

4.4. Vertinamųjų nuostatų kaita

Didžioji dalis apklaustųjų vertintojų neigiamai žiūri į kasmet bent kiek keičiamas vertinamąsias nuostatas (pavyzdžiui, Aprašo turinį, bendrus vertintojų susitarimus) ir laiko tai nemenku VBE darbų vertinimo sunkumu:

Vertinimo standartizavimas dažniausiai vyksta jau pradėjus vertinti darbus. Tai, kas vieną dieną nelaikoma klaida, kitą dieną jau laikoma ir atvirkščiai. Be to, tie patys dalykai skirtingai vertinami ir skirtingais metais.

Vargina susitarimai: vienais metais tas pačias klaidas prašo žymėti, kitais jau atšaukia.

Kiekvienais metais keičiamas klaidų pobūdis, pavyzdžiui, kur buvo gr – st ir atvirkščiai.

Trūksta susitarimų. Kartais vieną dieną taisome vienaip, o kitą jau liepiama klaidų nežymėti (tuomet ir vertinimai nesutampa).

Vertinimo susitarimai turėtų būti numatyti iš anksto, kad vertinimo dieną nereikėtų vyr. vertintojams bėgioti iš kabineto į kabinetą ir informuoti apie vis naujus pakeitimus instrukcijoje.

Nuolatinių susitarimų poreikis pats savaime nėra ydingas dalykas, – priešingai, tai padeda suvienodinti vertinimo procesą ir nusistatyti savo tvarką ten, kur ji nėra nustatyta kitais būdais ar kituose šaltiniuose. Tačiau pernelyg dažna vertinamųjų nuostatų kaita greičiausiai rodo vertinimo kriterijų netvarumą ir taisyklingos kalbos etalono nestabilumą.

4.5. Vertinimo subjektyvumo prielaidos

Vertintojų atsakymai į įvairius apklausos klausimus parodė, kad patys vertintojai gerai suvokia, jog dabartinė vertinimo sistema palieka nemažai vietos reikštis subjektyvumui. Galima skirti tokias subjektyvių sprendimų prielaidas vertinimo procese:

1) kūrybinis vertinamo objekto – rašinio – pobūdis (*Kūrybinį darbą sunkoka visiems įvertinti vienodai*);

2) vertintojų naudojamų šaltinių įvairovė ir didelė vertinamųjų nuostatų kaita (*Painiavos įneša įvairūs susitarimai, lengvinimai, <...> kiekvienais metais kintantis klaidų žymėjimas*);

3) nevienoda kalbos normintojų nuomonė kai kuriais normų kodifikacijos klausimais (*pačių kalbos normintojų nesutarimai ir skirtingos interpretacijos*);

4) nevienodas dalykinis vertintojų pasirengimas (*skirtinga patirtis, skirtingu metu įgytas filologinis išsilavinimas; Vertintojai nevienodai kruopščiai išstudijavę jiems skirtas metodines priemones ir kitus būtinus šaltinius*);

5) vertybinės mokytojų nuostatos (*Subjektyvumo vis tiek esama, nes vieniems vertintojams visada svarbu vaikas, kitiems – vertinimo normos ir t. t.; Kartais matome klaidas ten, kur jų nelabai yra – norime kuo griežčiau įvertinti, vertiname vos ne kaip lituanistus, ypač tai susiję su stiliaus klaidomis arba turinio aspektu; Lemia ir paties mokytojo griežtumas, ir kokius mokinius mokė <...> – jei mokytojas dirbo labai motyvuotose klasėse, tai jam silpnesni darbai atrodys per silpni VBE; Liberalus vertintojas, jei sakinys nerišlus, žymi st, ir viskas; griežtas, smulkmeniškas vertintojas už neaiškų sakinį žymi st ir dar atskirai išknebinėja gr ar pan.; Apmaudu, bet yra ir tokių, kurie nesidomi kalbos naujovėmis. Jie žymi klaidas, kaip įpratę*);

6) nepakankamai gerai organizuojamas vertintojų darbas (*Trūksta grįžtamosios informacijos ir paaiškinimų, pvz., atliekant vertintojams skirtas užduotis, buvo galima sužinoti, koks yra eksper-*

to vertinimas, palyginti jį su savuoju, tačiau nei paaiškinimų, nei taisyklingo, pavyzdžiui, skyrybos pavyzdžio nėra).

Matyti, kad kai kurias prielaidas įmanoma (ir būtina) šalinti, tačiau jos susijusios su visos švietimo sistemos problemomis, todėl ne vienu atveju būtų sunku tikėtis iškart greito ir ryškaus efekto.

4.6. Vertinimo technikos netobulumas

Bendram vertinimo rezultatui reikšmės turi ir tai, kaip sutariama žymėti ir skaičiuoti klaidas, kada jas subendrinti. Su kalbos normų samprata tai susiję netiesiogiai, todėl šiame straipsnyje vertinimo technika (fiziškai įgyvendinamas rašto darbų taisymo būdas) tik nurodoma kaip dar vienas vertintojams keblumų sudarantis dalykas, pavyzdžiui:

> *Manau, kad reikia aptarti, kaip žymėti linksnių vartojimo klaidas, nes mokiniai nebelinksniuoja, nerašo nosinių raidžių, todėl kartais dvejoju, ar žymėti dvi rašybos klaidas, ar geriau vieną gramatikos. Pavyzdžiui: „Viena diena susitiko jie...“. O jeigu dar būtų: „Viena gražia diena...“, tai jau reikia žymėti tris rašybos klaidas, nes galūnių rašybos klaidos nedubliuojamos.*

VBE vertintojai pažymi tokius dažniausius su vertinimo technika susijusius sunkumus:

- kartais trūksta vietos darbo paraštėje klaidos žymeniui nurodyti;
- antrajam (prireikus ir trečiajam) vertintojui sunku atrinkti pirmojo paraštėje pažymėtas klaidas[28];
- nėra aiškūs kai kurie klaidų subendrinimo arba atskyrimo atvejai;
- nurodymas sakinyje žymėti tik vieną stiliaus klaidą iškreipia vertinimą (ypač jei vienas mokinys rašo trumpais, o kitas itin ilgais, kartais užimančiais puslapį, sakiniais);
- klaidoms skaičiuoti, kad būtų galima nurodyti jų skaičių, sugaištama daug laiko.

Vertinimo instrukcijoje yra keli nurodymai, kaip skaičiuoti pasikartojančias klaidas, taip pat vadinamąsias akies (kitaip tariant, neapsižiūrėjimo) klaidas ir kt., tačiau jų per maža. Pastaraisiais metais ryškiai pasikeitusi mokinių rašto kultūra ir rašymo įpročiai vertintojams kelia naujų sunkumų.

5. KONKREČIŲ KALBOS REIŠKINIŲ IR JŲ SISTEMINIŲ GRUPIŲ VERTINIMO KEBLUMAI

Apklausoje vertintojams buvo pateikti du klausimai dėl kelių konkrečių kalbos reiškinių vertinimo ir jo motyvacijos. Reiškiniai parinkti kaip būdingi numanomoms probleminėms jų grupėms, kad būtų galima išsiaiškinti, kaip vertintojai tokiais atvejais elgiasi ir kaip savo pasirinkimą pagrindžia.

4-oje lentelėje matyti, kad dėl visų penkiuose sakiniuose paryškintųjų žodžių vertintojai neturėjo vienodos nuomonės.

[28] VBE darbuose klaidos žymimos tik paraštėse, o ne tekste, todėl kartais vienas vertintojas gali tik spėlioti, kur apytikrėje teksto vietoje pirmiau darbą taisęs vertintojas įžvelgė, tarkim, stiliaus klaidą.

4 LENTELĖ. Vertintojų atsakymai į klausimus „Ar laikytumėte žodyno klaidomis žodžius „selfis“, „satelitas“, „išpildyti“, „pasimesti“ pateiktuose sakiniuose?“, „Ar laikytumėte klaida „priešiškas prieš ką“ pateiktame sakinyje?“

	Vertinamieji žodžiai sakiniuose	Taip, tai klaida	Ne, tai ne klaida	Nežinau
1.	Visos mados praeina, praeis ir **selfių** mada.	165	22	18
2.	Tais laikais žmonės negalėjo įsivaizduoti, kad po šimto metų padangę raižys **satelitai**.	99	88	17
3.	Romano veikėja **išpildė** tėvų norą, bet netapo laiminga.	51	142	10
4.	Jis atrodė **pasimetęs** ir nesiryžo pasakyti teisybės.	154	46	4
5.	Rašytojas buvo **priešiškas prieš** tuometinę **valdžią**[29].	186	8	10

5.1. Naujieji skoliniai

Selfis. Šis žodis buvo parinktas norint įvertinti, kokį sprendimą priima mokytojai, susidūrę su visai nauju pagrindiniuose kodifikacijos šaltiniuose dar nefiksuotu, bet pirminę kodifikaciją perėjusiu žodžiu[30].

Iš atsakymų matyti kai kurių vertintojų sutrikimas: *Nerandu informacijos, ar „selfį“ būtina keisti į „asmenukę“.*

Didžioji vertintojų dalis jį laikė klaida – svetimybe, kurios nėra jokiame žodyne ir kuri turi lietuvišką atitikmenį (*įsigalėjusį pakaitą*): *tai autoportretinė nuotrauka, daroma išmaniuoju telefonu ir dedama į socialinius tinklus. Lietuvos socialinių tinklų dalyviai jau yra sukūrę įvairių šio skolinio pakaitų. Vienas iš jų – „asmenukė“.*

Tie vertintojai, kurie šios svetimybės nelaikė klaida, savo nuomonę pagrindė tuo, kad jo nėra buvusiame *Didžiųjų kalbos klaidų sąraše*.

Vienas vertintojas vadino šį žodį tarptautiniu žodžiu, kitas – *žargonu, atėjusiu iš kitų kalbų,* trečias žymėtų stiliaus klaidą, *nes tai yra šnekamosios kalbos sakiniai.*

Buvo ir tokių nuomonių:

Pirmą kartą su šiuo žodžiu susiduriu. Jo nėra ir vertinimo apraše. Reiktų konsultuotis.

Pirmąkart tokį žodį matau, tikrinčiau, ar vartotinas, manau, kad turėtų būti lietuviškas atitikmuo.

Nesusidūriau su tokia klaida, neteko taisyti ir girdėti.

Kas tas „selfis“ – čia kažkas iš anglų kalbos? Tada reikia vertimo – turbūt „asmeninė nuotrauka“? Žinoma, jei teisingai suprantu, apie ką kalbama :)

[29] Atskirai šio atvejo nė nebūtina plačiau komentuoti, jis vertintinas kaip neteiktinas (plg. KP 2003: S2 89 pagal analogiją su *priešintis (priešinimasis) prieš ką* ntk. = *priešintis (priešinimasis) kam*), nors vienas kitas vertintojas jį laikė stiliaus klaida, *pažeidžiančia sakinio skambumą*.

[30] Tie mokytojai, kurie nėra atitrūkę nuo mokiniams rūpimų realijų, seka vartoseną ir pirminės kodifikacijos šaltinius (VLKK konsultacijas, norminamąją literatūrą, pavyzdžiui, *Gimtosios kalbos* žurnale skelbiamas rekomendacijas, naudojasi *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu*, prieiga internete http://www.naujazodziai.lki.lt ir kt.), šį žodį ir labiausiai paplitusį jo atitikmenį *asmenukė* neabejotinai turėjo būti girdėję.

Svarstant naujų leksikos reiškinių vertinimą mokymo procese, reikėtų apsispręsti, ar tada, kai kodifikacija tik pirminė (arba jos iš viso dar nėra), o vartosenoje jau funkcionuoja adekvatus svetimybės atitikmuo, svetimybė laikytina klaida. Atsargiau būtų dėl jos vartojimo mokinius bent kurį laiką tik įspėti, nurodyti galimus taisymo būdus, bet pažymio nemažinti.

5.2. Tarptautiniai žodžiai, turintys lietuviškų atitikmenų

Satelitas. Šis žodis dėl kodifikacijos kaitos ir dėl jos atsiradusių prieštarų skirtinguose šaltiniuose vertinamas nevienodai, todėl nenuostabu, kad ir vertintojų nuomonės, klaida tai ar ne, pasidalijo kone per pusę – nelygu, kokiais šaltiniais remtasi. *Satelitas Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Tarptautinių žodžių žodyne* (*Alma littera*, 2001, 2013) pateikiamas kaip astronomijos terminas, tiesa, naujausiuose leidimuose pirmenybė teikiama lietuviškam atitikmeniui *palydovas*. Griežčiau elgiasi *Kalbos patarimai* (KP L1 2005: 99, KP L1 2013: 55), šio žodžio nepripažindami kaip norminio (pirmame leidime jis taisytas kaip neteiktinas, antrame – kaip vengtinas). Iš kai kurių atsakymų matyti, kad greičiau turbūt jaunesniems vertintojams šis žodis apskritai mažai žinomas: *Aš nežinau žodžio „satelitai“ reikšmės, neteko girdėti apie tokias skraidančias konstrukcijas; Neaišku, kokiu žodžiu galima pakeisti „satelitai“, ir dar loginis klausimas, kaip jie gali raižyti padangę*.

Panašiais atvejais reikėtų nusistatyti, kuriam šaltiniui teikti pirmenybę. Vertinant senesnių ir naujesnių skolinių, įskaitant tarptautinius žodžius, vartojimą, reikėtų remtis KP L1 2013. Jei kodifikacijos šaltinių prieštaros ypač ryškios, mokinius galima įspėti dėl esamo atitikmens, bet skolinio nelaikyti vertinimą mažinančia klaida.

5.3. Trūktinės kodifikacijos žodžių reikšmės

Išpildyti (norą). Ketvirtadalis vertintojų tokią vartoseną laikė klaida – dažnai todėl, kad nerado jo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* arba todėl, kad tai esąs *netinkamai sudarytas žodis, vertalas* ir pan. Galbūt prisidėjo ir tai, kad Apraše *išpildyti* taisoma, tik kituose junginiuose: *išpildyti kūrinį = atlikti kūrinį, (iš)pildyti planą = (į)vykdyti planą,* taip pat didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* 4-oji jo reikšmė „atlikti, įvykdyti, padaryti“ pažymėta kaip neteiktina.

Kiti, radę abiejuose minėtuose žodynuose norminę sangrąžinę formą *išsipildyti* „tapti tikrove, pasitvirtinti, įvykti“, ja remdamiesi nelaikė klaida ir *išpildyti (norą)*. Taigi kodifikacija trūktina, nes reikšmė „paversti tikrove“ nėra aiškiai kodifikuota.

Pasimesti. Apie ketvirtadalis vertintojų šio veiksmažodžio reikšmės „sumišti, sutrikti“ nelaikė klaida, nors šia reikšme jis įtrauktas į Aprašą. Kiti rėmėsi ir Aprašu, ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, kuriame *pasimesti* turi tik reikšmę „netyčia išsiskirti, nebesusirasti“ (taip pat rečiau vartojamas kaip *pamesti* „numesti po apačia; metant padėti; pagaišinti“ sangrąžinė forma). Beje, senuosiuose *Kalbos praktikos patarimuose* (1985) šis atvejis nebuvo taisomas, todėl, galima sakyti, kurį laiką buvo iškritęs iš kodifikacijos proceso.

Matyti, kad trūktina kodifikacija nemažai lemia svyruojantį panašių atvejų vertinimą.

5.4. Nekodifikuoti reiškiniai

Vertinimo kriterijų dokumento paaiškinimuose rašoma: „Gramatikos ir žodyno klaidomis laikomi normų, nurodytų 5–12 klasių lietuvių kalbos vadovėliuose, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, pažeidimai“ (VK 2013: 4). Vadinasi, klaidinga būtų tai, kas išeina už bendrinės kalbos sistemos ribų, net jei mokiniai specialiai apie tuos pažeidimus nebuvo informuoti. Bet patys vertintojai kelia klausimą, ar galima mokinį bausti už tai, ko jis nesimokė?

Kitas dalykas, kai vertintojai susiduria su niekur neaprašytais, t. y. nekodifikuotais kaip bendrinės kalbos norma ar klaida, kalbos reiškiniais. Lietuvių kalba, juolab mokinių, kurie gyvena įvairiakalbėje (tarmių, kitų kalbų) aplinkoje, pasižymi didele įvairove – nuo visuotinai paplitusių ar atskiriems jos regionams būdingų normos svyravimų iki individualios kiekvieno mokinio vartosenos. Kuo atvejai retesni, tuo mažiau jie turėtų būti iškeliami ir aiškinami visiems mokiniams. Tokie pavieniai atvejai, be abejo, mokytojų turi būti taisomi, bet svarstytina, ar už juos visus reikėtų mažinti pažymį.

5.5. Tarminį pagrindą turintys reiškiniai

5-oje lentelėje pateikta vertintojų nuomonė dėl kelių tarmybių, kurios paplitusios ir mokinių kalboje.

5 LENTELĖ. Vertintojų atsakymai į klausimą „Ar laikytumėte klaidomis žodžius „mėgiamas“, „keliems“, „kuom“ pateiktuose sakiniuose?“

	Vertinamieji žodžiai sakiniuose	Taip, tai klaida	Ne, tai ne klaida	Nežinau
1.	Kaime jis buvo visų **mėgiamas**.	106	88	9
2.	Praėjus **keliems** metams, jie vėl susitiko.	169	26	9
3.	Visi ją smerkė, o ji neturėjo **kuom** pasiteisinti.	124	60	18

Mėgiamas, -a. Ši neveikiamojo esamojo laiko dalyvio forma būdinga rytų aukštaičiams (plg. *mėgia – mėgiamas, mėgsta – mėgstamas*), nors dabar paplitusi ir plačiau. *Kalbos patarimuose* ji vertinama kaip vengtina tarmybė (KP G 2002: 71).

Kiek daugiau kaip pusė vertintojų šią formą laiko tarmybe, taisytina kaip klaida, nes tai išeina už bendrinės kalbos normos ribų.

Kita dalis vertintojų atsargesni: *Egzamino darbe turbūt nežymėčiau, o ugdymo procese taisau; Žodis turėjo būti padarytas iš formos mėgsta – mėgstamas, bet labai dažnai kur rašoma „mėgiamas“; todėl nežinia, ar verta žymėti klaidą, nebent st.*

Taip pat keli vertintojai pažymėjo, kad VBE darbuose ši tarmybė, kaip ir kitos, netaisytina: *Laikoma gramatikos klaida, bet pernai (arba užpernai) vertintojai gavome tokius susitarimo lapukus su variantais, kurių klaidomis nelaikyti. Šis buvo nelaikytinas klaida.*

Pasitaikė ne vienas vertintojas, kuriam tarminė dalyvio forma nė neužkliuvo – ieškota klaidos šio žodžio semantikoje ir susipainiota: *„Mėgti“ nevartojamas reikšme „mylėti“; Jei apie alų – mėgiamas, jei apie žmogų (tikiuosi, šiame sakinyje apie žmogų) – mylimas.*

Keli metai. Paprastoji įvardžio forma vertinama kaip vengtina (KP G 2002: 24), bet jau net nepažymėta kaip tarmybė, nes paplitusi visuotinėje vartosenoje. Didžioji dalis vertintojų nurodė, kad su daugiskaitiniu daiktavardžiu *metai* pagal dauginių skaitvardžių pavyzdį ir šis įvardis turi būti vartojamas su priesaga *-er-* (*keleri*). Mokiniams tai esą nesunku įsidėmėti.

Kuom. Ši įvardžio įnagininko forma laikoma tarmine ir vengtina bendrinėje kalboje (KP G 2002: 63). Didelė dalis vertintojų, kad ir suvokdami ją kaip tarminę (*Aiškus bendrinės kalbos svetimkūnis*) ir žinodami nurodymą jos netaisyti VEB darbuose, nėra linkę jos toleruoti ir laikytų klaida: *klaida dabar nelaikoma, bet aš siūlyčiau laikyti; Leidžiama vartoti, bet, man atrodo, reikėtų laikyti klaida*; *Labai prigijo kalboje kaip parazitinė gramatinė forma. Klaidos žymėjimas būtų įrankis mokant taisyklingos kalbos.*

Dalis šią formą laiko stiliaus trūkumu: *Tarmybės žymimos kaip stiliaus klaidos; šnekamosios kalbos forma, sakyčiau, tai stiliaus klaida – ne tas registras.*

Kaip matyti iš apklausos, nuostatą mokinių kalboje tarmybes toleruoti mokytojai priėmė gana santūriai. Ar visoms tarmybėms vertinti tinka toks požiūris, reikėtų išsamesnių tyrimų, duomenų iš mokinių rašytinės kalbos. Šiaip ar taip, didelė tarmybių dalis išeina už bendrinės kalbos normų ribų, ir mokiniai dėl ryškesniųjų nemotyvuoto vartojimo turėtų būti įspėjami nemažinant vertinimo. Vargu ar panašių tarmybių vartojimas sietinas su stiliaus trūkumais; pirmiausia tai bendrinės kalbos ir tarmių sistemų (pavyzdžiui, skirtingų kaitybos paradigmų) sąveika.

5.6. Skyrybos taisyklių sistema

Straipsnyje nagrinėjant apklausos vertintojų nuomonę dėl Aprašo, jau buvo iškelta keletas vertintojų paminėtų skyrybos vertinimo neaiškumų (žr. 3.1.2 poskyrį). Kituose atsakymuose skyrybos problemos buvo taip pat dažnai minimos. Verta pacituoti bent dalį vertintojų minčių:

Sumaišties dėl skyrybos įnešė 2006 m. skyrybos „palengvinimas“.

Komplikuotas yra pasirenkamųjų skyrybos taisyklių taikymas.

Sujauktos skyrybos taisyklės, kurių iki šiol niekaip neįsimenu.

Pasirenkamosios skyrybos taisyklės narpliojant mokinių sakinius kartais virsta tikra painiava.

Būna sudėtingesnių skyrybos atvejų, o taisyklėse pateikiami paprasčiausi pavyzdžiai.

Manau, per daug liberaliai žiūrima į, tarkim, tam tikras skyrybos klaidas (pvz., brūkšnio dėjimą tarp veiksnio ir tarinio). Mokiniai žemesnėse klasėse yra išmokę, o vėliau sužinoję, kad gali skirti ar neskirti, sutrinka, nebežino kur ką dėti... Manau, reikėtų kelių seminarų prieš vertinimą, kad vertintojai (pravartu visiems mokytojams) dar kartą aptartų šiuos dalykus. Šiuo atveju dingsta objektyvumas ir pasikliaujama principu „Man atrodo...“.

Tokios mintys rodo, kad skyrybos normų pateikimą mokykloje reikia dar kartą svarstyti. Mokykloje turėtų būti suteikiami tvirti skyrybos normų pagrindai, o į pasirenkamąsias taisykles vertėtų žiūrėti kaip į savotišką skyrybos „stilistiką“, kuri mokyklos lygmeniu turėtų būti pateikiama labai saikingai, turint galvoje ir tai, kad viešojoje kalboje (rašytinėje žiniasklaidoje) skyrybos klaidų pastaraisiais metais labai pagausėjo.

5.7. Probleminių kalbos reiškinių grupių vertinimo būdai

Apklausoje atliktas eksperimentas patvirtino prielaidas dėl galimų keblesnių vertinimo atvejų. Galima daryti išvadą, kad vertintojams kelia sunkumų tokios sisteminės kalbos reiškinių grupės:

1) nauji dar nekodifikuoti arba perėję tik pirminę kodifikaciją kalbos reiškiniai (naujosios svetimybės, naujadarai, naujos žodžių reikšmės);

2) bendrinės kalbos ir kitų atmainų (tarmių, slengo, žargono[31]) arba jų paribio reiškiniai;

3) tradiciniai reiškiniai, kurių kodifikacija ne iki galo sutvarkyta arba neatitinka mokyklos poreikių (kai kurie rašybos, skyrybos, žodžių reikšmių, gramatikos, atvejai);

4) nekodifikuoti individualią mokinių vartoseną atspindintys reiškiniai.

Akivaizdu, kad tokioms tipiškoms problemiškų kalbos reiškinių grupėms vertinti reikia kriterijų, kurie leistų nesiblaškyti susidūrus su kitu panašiu tos grupės reiškiniu. Tokiems kriterijams pagrindas būtų du ir dabar mokyklos praktikoje taikomi būdai:

- aiškius neigiamai kodifikuotus reiškinius, pažeidžiančius bendrinės kalbos normų sistemą, laikyti klaidomis;
- trūktinos arba prieštaringos kodifikacijos reiškinius, pakraštinius (tarminius) reiškinius, taip pat tuos reiškinius, kurių norma nenusistovėjusi (yra slanki), ir individualias mokinių kalbos apraiškas vertinti kaip normų pažeidimus ir taisyti, bet laikyti tai įspėjimu, kuris neturėtų įtakos vertinimo rezultatui.

7. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Nors atliktas tyrimas susijęs su gana siaura sritimi – tik VBE darbų kalbos taisyklingumo vertinimu ir vertintojų kalbinėmis nuostatomis, tačiau manytina, kad dalis išryškėjusių problemų aktualios ir visai lietuvių kalbos mokymo praktikai, o jų priežastys susijusios ne tik su vertintojų darbo kokybe.

Neatsitiktinai vertintojų atsakymuose vienas iš dažniausių buvo žodis „trūksta“: gerų vadovėlių, bendro klaidų taisymų aprašo, susitarimo, galų gale – aiškios bendrinės kalbos normų sampratos, kuria būtų galima vadovautis mokykloje. Tai rodo, kad šioje lietuvių kalbos mokymo proceso grandyje esama nemažų spragų, ilgus metus nespręstų problemų, todėl vertinimo kokybė nėra nežymus veiksnys ir daugiau ar mažiau lemia galutinius mokinių kalbos vertinimo rezultatus.

Kitas dažnas dabartinę vertintojų padėtį nusakantis žodis – subjektyvumas. Vertinant kūrybinius darbus, visiškai jo išvengti neįmanoma, bet ten, kur turėtų būti remiamasi objektyviais kriterijais ir vienodais šaltiniais, ypač turint galvoje kalbos taisyklingumą, esama per daug abejonių ir netikrumo.

Peršasi išvada, kad mokykla tebegyvena 1993–1994 m. sudaryto pagal to meto žiniasklaidos kalbos aktualijas Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo režimu, kilodama šį sąrašą iš vadovėlio į vadovėlį (neišskiriant nė aukštųjų mokyklų). Lietuvoje per visą atkurtosios nepriklausomybės laiką neatsirado nei institucijos, nei lietuvių kalbos mokymo metodininkų, kurie būtų ėmęsi

[31] Aprašo įvade yra pastaba: „Žargonybių vartojimas darbuose laikomas žodyno klaida.“

nuolatinės mokinių kalbos stebėsenos, suformulavę mokyklai pritaikytą kalbos normų sampratą, parengę visam mokymo procesui šaltinius, pagal tą sampratą nuolat ir lanksčiai derinamus su kintančios vartosenos bei kodifikacijos aktualijomis[32].

Vis dėlto jokiu būdu negalima daryti išvados, kad bendrinės kalbos normų samprata mokykloje yra griūvanti ar, dar blogiau, visai destabilizuota. Pats apklausos tikslas – gauti informacijos apie vertintojams kylančias bendrinės kalbos normų sampratos problemas – lėmė, kad vertintojai ir išdėstė tai, kas jiems atrodo nepriimtina ar abejotina. Tačiau turbūt nebūtų perdėta sakyti, kad lietuvių kalbos mokymas dabar yra pasiekęs kritinę ribą. Dėl to mažiausiai reikėtų kaltinti NEC, kuris tik organizuoja baigiamuosius egzaminus ir pastaruoju metu pastebimai tobulina savo veiklą, ar pačius mokytojus lituanistus, kurie vis dažniau susiduria su dideliais papildomais sunkumais – mažėjančia mokinių mokymosi motyvacija ir menkstančiu jų raštingumu. Šiame straipsnyje iškeltos problemos turėtų būti kiekviena atskirai svarstomos ir ieškoma sprendimų. Yra aišku, kad šiuo metu atsivėrusios mokymo metodikos, naujų mokymo priemonių ir mokytojų kvalifikacijos tobulinimo spragos, o didžiausia spraga ta, kad nematyti institucijos, kuri visu tuo atsidėjusi, ne priešokiais rūpintųsi.

Žvelgiant plačiau, išryškėjusias vertinimo problemas iš dalies lemia dabartinės lietuvių kalbinės bendruomenės kalbinę sąmonę ir kasdienę vartoseną apėmusi vadinamoji postandartizacijos būsena, kai ilgesnį ar trumpesnį standartizavimo ir normų stabilizacijos laikotarpį išgyvenusios bendrinės kalbos (bent Europoje) dėl globalizacijos ir informacinių technologijų bumo viešąją erdvę turi dalytis su stichiškai besiklostančiomis kalbų atmainomis ir pačios neišvengiamai sparčiai kinta. Mokykla, klojanti mokiniams žinių pagrindus ir struktūruojanti jų mąstymą, turi ne aklai pasiduoti tam stichiškumui, o lanksčiai reaguoti į permainas, kad neliktų atitrūkusi nuo kalbinės tikrovės. Nuo mokytojų turimų kalbinių nuostatų ir bendrinės kalbos normų sampratos daug priklauso, kaip mokiniai, pradėję savarankišką gyvenimą, sugebės orientuotis toje permainingoje kalbos tikrovėje ir ar pajėgs racionaliai ją veikti.

IŠVADOS

1. Vienas iš būdų diegti bendrinės kalbos normas mokykloje – mokinio kalbinių įgūdžių vertinimas. Tai svarbi kalbos mokymo proceso dalis, leidžianti mokiniui orientuotis, kuria kryptimi tobulėti. Todėl šiame procese svarbu turėti aiškią bendrinės kalbos normų sampratą, kuria turi remtis mokytojai, vertindami mokinių kalbą. Nepagrįsti kalbos taisymai ir pernelyg didelis vertintojų susismulkinimas gali griauti mokinio pasitikėjimą savo kalba.

2. Išnagrinėjus VBE darbų vertintojų apklausos, kuria siekta nustatyti, kokia bendrinės kalbos normų samprata susiklosčiusi mokykloje, duomenis, galima teigti, kad vertinimo procesui būdingos tokios problemos:

1) šaltinių, kuriais vadovaujamasi, vertinant mokyklinės kalbos taisyklingumą ir stilių, gausa ir dėl to susidarančios jų prieštaros;
2) bendrinės kalbos normų sampratos neapibrėžtumas (ypač problemiškos yra kintančioji, su kodifikacijos netolygumais susijusi ir trūktinosios kodifikacijos normų sritys);

[32] Ši mintis buvo iškelta minėtoje ekspertizėje, bet pagal jos turinį taikyta pirmiausia brandos egzaminų vertinimo segmentui. Tolesni tyrimai rodo, kad būtina vertinimo peržiūra visame mokymo procese.

3) pernelyg nestabilus apibrėžto laikotarpio (pastarųjų trejeto ketverto metų, kuriuos aptaria vertintojai) kalbos klaidų ir stiliaus trūkumų inventorius;
4) kalbos klaidų ir stiliaus trūkumų kategorizacijos neapibrėžtumas;
5) vertintojų dalykinės kompetencijos spragos vertinant kodifikavimo tradiciją turinčius reiškinius, taip pat gebėjimo savarankiškai vertinti naujus reiškinius stoka.

3. Šios problemos neleidžia formuotis tvariam vertintojų bendrinės kalbos etalonui ir sudaro prielaidas vertinimo sistemoje atsirasti silpnų vietų, kur gali reikštis vertintojų subjektyvumas. Tai rodo, kad dabartinė bendrinės kalbos normų samprata mokykloje, jei turėsime galvoje tris straipsnyje nagrinėtus normos aspektus – normos turinį, jos pobūdį ir normos skleidėjus, nėra tiek stabili, kad mokymo procesas galėtų vykti sklandžiai. Ilgiau nekoreguojamas toks būvis gali grėsti vis didesniu bendrinės kalbos normų svyravimu ir neapibrėžtumu, sukeldamas už mokyklos ribų plintančio normų nestabilumo efektą visoje bendrinės kalbos vartosenoje (akivaizdus tokio efekto pavyzdys – ryškus skyrybos normų pakrikimas viešojoje rašytinėje vartosenoje).

4. Tyrimas parodė, kad mokykla opiai reaguoja į bendrinės kalbos normų kodifikacijos netolygumus ir trūktinumą, nepakankamą normų sklaidą, todėl kalbos normintojams, priimant kodifikacijos sprendimus, negalima išleisti iš akių mokymo proceso.

5. Norint keisti tokią padėtį, reikia vertinimo sistemos revizijos keliomis kryptimis: persvarstyti dalykinį mokinių kalbos taisyklingumo ir stiliaus vertinimo pagrindą, atnaujinti pagrindinius bendrinės kalbos normų šaltinius, padaryti patogesnę vertinimo techniką, vertintojų kvalifikaciją kelti aktyvesnėmis ir paveikesnėmis formomis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aprašas 2015: *Lietuvių kalba ir literatūra. Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašas*. Prieiga internete: http://www.nec.lt/failai/5029_Baig_d_vertinimo_aprasas_15.pdf (žiūrėta 2015 10 09).

Bartsch R. 1985: The influence of language standardization on linguistic norms. – *Studia Linguistica*, V. 39 (1), 23–50.

Giltrow J. 2003: Legends of the Center: System, Self, and Linguistic Consciousness. – *Writing Selves / Writing Societies: Research from Activity Perspectives*. Ed. Ch. Bazerman and D. R. Russell. The WAC Clearinghouse Colorado State University Fort Collins, 363–392. Prieiga internete: http://wac.colostate.edu/books/selves_societies/selves_societies.pdf (žiūrėta 2015 08 30).

Jurgaitytė I., Župerka K. 2015: Man atrodo, tikrai (Kai nesutariama su logika). – *Gimtoji kalba* 8, 3–8.

KP G 2002: *Kalbos patarimai*. Kn. 1: *Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Teksto aut. Rita Miliūnaitė ir Aldona Paulauskienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2-as leid.: 2003; 3-ias leid.: 2004.

KP L1 2005: *Kalbos patarimai*. Kn. 4: *Leksika: 1. Skolinių vartojimas*. Teksto aut. ir sud. Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP L1 2013: *Kalbos patarimai*. Kn. 4: *Leksika: 1. Skolinių vartojimas*. Sud. Danguolė Mikulėnienė ir Aurelija Dvylytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

KP S1 2003: *Kalbos patarimai*. Kn. 2: *Sintaksė: 1. Linksnių vartojimas*. Teksto aut. Vitas Labutis, Aldonas Pupkis, Jonas Šukys, sud. Rita Miliūnaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP S2 2003: *Kalbos patarimai*. Kn. 2: *Sintaksė: 2. Prielinksnių ir polinksnių vartojimas*. Teksto aut. Aldonas Pupkis, Jonas Šukys, sud. Rita Miliūnaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KP S3 2003: *Kalbos patarimai*. Kn. 2: *Sintaksė: 3. Įvairūs dalykai*. Teksto aut. Vitas Labutis, Aldonas Pupkis, sud. Rita Miliūnaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2-as leid.: 2005.

Kauhanen I. 2006: Norms and Sociolinguistic Description. – Sky Journal of Linguistics 19 (special), 34–46. Prieiga internete: http://www.ling.helsinki.fi/sky/julkaisut/SKY2006_1/1FK60.1.4.KAUHANEN.pdf (žiūrėta 2015 10 30).

Miliūnaitė R. 2008: Dėl kalbos kultūros mokymo. – *Kalbos kultūra* 81, 151–169. Prieiga internete: http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Periodiniai_leidiniai/Kalbos_kultura/Straipsniai/081/KK_81_151_169_Miliunaite.pdf (žiūrėta 2015 10 09).

Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.

Takahashi H. 2004: Language norms. In: *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society*. Ed. Ammon U., Dittmar N., Mattheier K. J., Trudgill P., 2nd ed., V. 1. – Walter de Gruyter, 172–179.

VK 2013: Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino užduoties vertinimo kriterijai. Prieiga internete: http://www.nec.lt/failai/3938_instrukcija_LT_VBE_2013-11-15r.pdf (žiūrėta 2015 10 15).

Gauta 2015 11 10
Priimta 2015 12 28